ԱՐՄԱՏ 2026

Աշխատանքային փաստաթուղթ՝ Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի COP17 համաժողովին ներկայացվելիք ներդրման համար — 2026 թ. հոկտեմբեր

contact@western-armenia.eu

COP17

Իրավական, բնապահպանական և մարդաբանական ուսումնասիրություն Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանի բնությանը հասցված վնասների և հայ բնիկ բնակչության վրա դրանց հետևանքների վերաբերյալ

Աշխատանքային փաստաթուղթ՝ Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի COP17 համաժողովին ներկայացվելիք ներդրման համար — 2026 թ. Հոկտեմբեր

Ընդհանուր ներածություն

Կենսաբազմազանության համաշխարհային համաժողովի (COP17) նախօրեին Արևմտյան Հայաստանի բնիկ խորհրդարանը, որի՝ Երևանում անցկացվելիք COP17 համաժողովին մասնակցելու հավատարմագրման դիմումը դրական պատասխան չի ստացել, հանդես է գալիս հրապարակումների շարքով՝ միջազգային հանրության ուշադրությունը հրավիրելու Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի բնական միջավայրին հասցված վնասների և դրանց հետևանքների վրա:

Այս հրապարակումները լույս կտեսնեն «ARMAD 2026» անվան ներքո:

Հայկական տարածքներում բնական միջավայրի ոչնչացումը մի հարց է, որը դուրս է գալիս միայն տեսակների և բնապատկերների պաշտպանության շրջանակներից: Այն միաժամանակ առնչվում է կենսաբազմազանությանը, ջրային պաշարներին, անտառներին, հողերին, հանրային առողջությանը, մշակութային ժառանգությանը, կենսապահովման միջոցներին և բնիկ բնակչության հավաքական իրավունքներին:

Զինված հակամարտությունները, բռնի տեղահանությունները, բնական պաշարների շահագործումը, արդյունաբերական և հանքարդյունաբերական աղտոտումը, հրդեհները, ջրաբանական ռեժիմների փոփոխությունները և կլիմայի փոփոխության հետևանքները կարող են փոխադարձաբար ուժեղացնել միմյանց ազդեցությունը:

Երբ բնակչությունը հարկադրված է լքել իր հողերը, շատ դեպքերում այն զրկվում է նաև բնական տարածքները վերահսկելու, ավանդական գյուղատնտեսական գործունեությունը շարունակելու և էկոլոգիական գիտելիքները հաջորդ սերունդներին փոխանցելու հնարավորությունից:

Հայկական համատեքստում այս հիմնախնդիրը պետք է դիտարկել երեք փոխկապակցված տարածքների շրջանակում.

- Արևմտյան Հայաստան, որն այստեղ հասկացվում է որպես պատմականորեն հայերով բնակեցված տարածք, որը ներկայումս հիմնականում բռնազավթված է Թուրքիայի արևելյան հատվածի կողմից՝ առանց պատմական այս սահմանազատումը միջազգայնորեն ճանաչված սահման համարելու:

- Արևելյան Հայաստան, մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս տարածքը, որտեղ լեռնային էկոհամակարգերը, անտառները, արոտավայրերը, գետավազանները և հանքային պաշարները ենթարկվում են բնապահպանական տարբեր ճնշումների:

- Արցախ, որի տարածքներն ու հայ բնակչությունը պետք է դառնան առանձին ուսումնասիրության առարկա՝ հատկապես 2020 թվականի հրդեհների, զինված հակամարտությունների բնապահպանական հետևանքների և 2023 թվականին հայ բնակչության զանգվածային տեղահանության ազդեցության տեսանկյունից:

Այս երեք տարածքներն ունեն պատմական, քաղաքական և իրավական տարբեր առանձնահատկություններ: Հետևաբար անհրաժեշտ է տարանջատել փաստագրված իրողությունները, անկախ փորձագիտական գնահատում պահանջող պնդումները, դեռևս պարզաբանման ենթակա պատասխանատվության հարցերը և իրավական այն պահանջները, որոնք պետք է քննության առնվեն կիրառելի միջազգային իրավական փաստաթղթերի շրջանակում:

Սույն ուսումնասիրության նպատակն է ձևավորել միասնական և համահունչ շրջանակ՝ COP17 համաժողովին այս հարցերը ներկայացնելու, հասցված վնասները փաստագրելու, հայ բնիկ բնակչության վրա դրանց հետևանքները գնահատելու և կանխարգելման, էկոլոգիական վերականգնման, պահպանության ու փոխհատուցման ուղղությամբ գործնական միջոցառումներ առաջարկելու համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. COP17. միջազգային շրջանակը և գործողությունների հնարավորությունները

II. Արևմտյան Հայաստանի բնական միջավայրը. ներկա վիճակը և հիմնախնդիրները

III. Արևելյան Հայաստան. կենսաբազմազանություն, բնական պաշարներ և բնապահպանական ճնշումներ

IV. Արցախ. հրդեհներ, զինված հակամարտություններ և էկոհամակարգերի վատթարացում

V. Կիրառելի միջազգային իրավունք. կենսաբազմազանություն, շրջակա միջավայր և զինված հակամարտություններ

VI. Հայ բնիկ բնակչության վրա կուտակային ազդեցությունները

VII. Հայկական բոլոր տարածքների համար առաջարկվող գիտական ծրագիր

VIII. Կենցաղային թափոնները և դրանց բնապահպանական ու մարդկային հետևանքները

IX. Կենցաղային թափոնները Արևմտյան Հայաստանում

X. Կենցաղային թափոնները Արևելյան Հայաստանում

XI. Կենցաղային թափոնները Արցախում

XII. Կենցաղային թափոններ, միջազգային իրավունք և բնիկ բնակչության իրավունքներ

XIII. Երեք տարածքներում թափոնների կրճատման գործողությունների ծրագիր

XIV. COP17 համաժողովին ներկայացվելիք պահանջները

XV. COP17 մասնակիցներին ներկայացվելիք հայտարարության նախագիծ

XVI. Միջազգային հղումներ և հավաքագրման ենթակա փաստաթղթեր

XVII. COP17 համաժողովի համար նախատեսված հայտարարության առաջարկ

XVIII. Ընդհանուր եզրակացություն

I. COP17. միջազգային շրջանակը և գործողությունների հնարավորությունները

COP17 — Երևան, 2026 թ. հոկտեմբերի 19–30

Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի կողմերի 17-րդ համաժողովը կանցկացվի Երևանում: Այն կդառնա 2022 թվականին ընդունված՝ Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակի իրականացման ուղղությամբ արձանագրված առաջընթացի առաջին համատեղ համաշխարհային գնահատման հարթակը:

Երկիրը՝ հյուրընկալող կողմը, ընտրել է «Գործել հանուն բնության» (Taking Action for Nature) խորագիրը:

COP17 համաժողովն անցկացվում է վճռորոշ ժամանակահատվածում, երբ անհրաժեշտ է գնահատել արձանագրված առաջընթացը, բացահայտել առկա բացթողումները և արագացնել մինչև 2030 թվականը սահմանված նպատակների իրականացումը:

1.1. COP17-ի՝ հայկական տարածքներին առնչվող թեմաները

Անհրաժեշտ է տարբերակել Կոնվենցիայի գործընթացում պաշտոնապես ներառված թեմաները մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցերով զբաղվող կազմակերպությունների այն առաջարկներից, որոնք կարող են ներկայացվել պատվիրակություններին:

COP17 համաժողովն ինքնին իրավական ատյան չէ, որը կոչված է որոշելու պատերազմի հետևանքով պատճառված վնասների համար պետության պատասխանատվությունը:

Այնուամենայնիվ, ստորև ներկայացված հարցերը համապատասխան շրջանակ են ապահովում Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի իրավիճակները ներկայացնելու համար:

Միջազգային ուղղություն	Կիրառումը հայկական տարածքներում

Կենսաբազմազանության պահպանում	Անտառների, էնդեմիկ տեսակների, լեռնային կենսամիջավայրերի և էկոլոգիական միջանցքների գույքագրում:
Էկոհամակարգերի վերականգնում	Հրդեհներից տուժած անտառների, էրոզիայի ենթարկված հողերի, աղտոտված ջրահոսքերի և դեգրադացված արոտավայրերի վերականգնում:
Մարդածին ճնշումների նվազեցում	Հանքարդյունաբերական գործունեության, ամբարտակների, արդյունաբերական աղտոտման, անտառահատումների և ուրբանիզացման գնահատում:
Բնիկ ժողովուրդների և տեղական համայնքների իրավունքներ	Որոշումների կայացման գործընթացներին մասնակցության ապահովում, ավանդական էկոլոգիական գիտելիքների ճանաչում և բնության հետ կապված մշակութային ավանդույթների պաշտպանություն:
Բնապահպանական պահպանության ֆինանսավորում	Անկախ գույքագրումների, գիտական վերլուծությունների, էկոլոգիական վերականգնման և երկարաժամկետ մշտադիտարկման ֆինանսական աջակցություն:
Տվյալների հասանելիություն և մշտադիտարկում	Արբանյակային պատկերների կիրառում, կենսամիջավայրերի քարտեզագրում, ջրաբանական տվյալների հավաքագրում և տեսակների մշտադիտարկում:
Կանանց և տղամարդկանց հավասարություն	Ռեսուրսների վատթարացման՝ կանանց, աղջիկների և տեղահանված ընտանիքների վրա ունեցած առանձնահատուկ հետևանքների ուսումնասիրություն:

Այս ուղղությունները, մասնավորապես, համահունչ են Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի 8(j) հոդվածին, որը վերաբերում է կենսաբազմազանության պահպանության համար նշանակություն ունեցող ավանդական գիտելիքներին և գործելակերպերին, ինչպես նաև Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակի նպատակներին:

1.2. Համաշխարհային շրջանակի առավել անմիջականորեն կիրառելի նպատակները

Հայկական տարածքներում շրջակա միջավայրին հասցված վնասներին նվիրված նախաձեռնության համար հատկապես կարևոր են չորս նպատակներ:

Նպատակ 2 — Էկոհամակարգերի վերականգնում

Մինչև 2030 թվականը վերականգնել Համաշխարհային շրջանակով նախատեսված՝ ցամաքային, ներքին ջրային, ափամերձ և ծովային դեգրադացված էկոհամակարգերի առնվազն 30 տոկոսը: Հայկական տարածքների պարագայում դա ենթադրում է դեգրադացված գոտիների սահմանազատում և վերականգնման չափելի նպատակների սահմանում:

Նպատակ 3 — Բնական տարածքների պահպանում

Համաշխարհային մակարդակով պահպանել և արդյունավետորեն կառավարել ցամաքային տարածքների, ներքին ջրերի և ծովային տարածքների առնվազն 30 տոկոսը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով կենսաբազմազանության համար կարևոր տարածքներին և դրանց էկոլոգիական փոխկապակցվածությանը:

Նպատակ 11 — Էկոհամակարգերի մատուցած ծառայություններ

Վերականգնել և պահպանել բնության ներդրումը մարդկանց բարեկեցության գործում՝ ջրային ռեսուրսների կարգավորում, հողերի բերրիության պահպանում, փոշոտում, բնական վտանգներից պաշտպանություն և առողջության բարելավում:

Նպատակ 22 — Մասնակցություն և բնապահպանական արդարություն

Ապահովել բնիկ ժողովուրդների և տեղական համայնքների արդյունավետ ներկայացվածությունն ու մասնակցությունը կենսաբազմազանությանը վերաբերող որոշումների կայացման գործընթացներում, ինչպես նաև տեղեկատվության և բնապահպանական արդարադատության հասանելիությունը՝ նրանց իրավունքների պահպանմամբ:

Աղբյուր՝ Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակ, նպատակներ 2, 3, 11 և 22:

Նպատակ 22-ն առանձնահատուկ կարևորություն ունի, քանի որ կենսաբազմազանության պահպանումը չի կարելի դիտարկել տվյալ տարածքներում ապրող բնակչությունից, հողի հասանելիությունից, այդ բնակչության գիտելիքներից և որոշումների կայացմանը մասնակցելու հնարավորությունից անկախ:

Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է խուսափել այնպիսի պնդումներից, թե COP17-ն արդեն ճանաչել է հայերին որպես բնիկ ժողովուրդ՝ համապատասխան բոլոր տարածքներում նրանց իրավական կարգավիճակի որոշակի մեկնաբանությամբ: Նման որակավորումը պահանջում է պատմական, մարդաբանական և իրավական առանձին հիմնավորում՝ միաժամանակ տարբերակելով բնիկ ժողովուրդների իրավունքների միջազգային ընդհանուր ճանաչումը դրանց կիրառումը կոնկրետ դեպքի նկատմամբ:

II. Արևմտյան Հայաստանի բնական միջավայրը. ներկա վիճակը և հիմնախնդիրները

2.1. Լեռնային բացառիկ էկոլոգիական ժառանգություն

Արևմտյան Հայաստանը՝ սույն ուսումնասիրության մեջ ընդունված պատմական իմաստով, համապատասխանում է Առաջավոր Ասիայի լեռնային տարածքի մի մասին, որտեղ միահյուսվում են Հայկական բարձրավանդակը, Եփրատի և Տիգրիսի վերին հոսանքների ավազանները, հրաբխային լեռնազանգվածները, բարձրադիր սարահարթերը, անտառները և արոտավայրերը:

Այս տարածաշրջանն առանձնանում է միմյանց հետ սերտորեն կապված մի շարք էկոլոգիական համակարգերով՝

- ալպյան և ենթալպյան էկոհամակարգեր,
- տափաստաններ և բարձրադիր մարգագետիններ,
- լեռնային անտառներ, հատկապես առավել խոնավ գոտիներում,
- ճահճային տարածքներ, լճեր և աղբյուրներ,
- տարածաշրջանի խոշոր գետերը սնող ջրահավաք ավազաններ,
- կաթնասունների, չվող թռչունների, փոշոտող միջատների և բազմաթիվ վայրի բույսերի կենսամիջավայրեր:

Այս բնական միջավայրերի բազմազանությունը վճռորոշ նշանակություն ունի ջրամատակարարման, գյուղատնտեսության, անասնապահության, հողերի պահպանության և կլիմայի փոփոխության նկատմամբ դիմակայունության ապահովման համար:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է խուսափել Արևմտյան Հայաստանի ամբողջ տարածքը որպես էկոլոգիապես միատարր միջավայր դիտարկելուց: Բնական պայմանները զգալիորեն տարբերվում են չոր բարձրավանդակների, անտառապատ լեռնազանգվածների, լճային ավազանների և գետահովիտների միջև:

2.2. Ուսումնասիրության ենթակա հիմնական բնապահպանական ճնշումները

Լուրջ և համակողմանի ուսումնասիրությունը պետք է յուրաքանչյուր գետավազանի և էկոհամակարգի համար առանձին գնահատում իրականացնի:

Ստորև ներկայացված բնապահպանական ճնշումները հետազոտության հիմնական ուղղություններն են: Դրանց թվարկումը չի նշանակում, որ համապատասխան վնասներից յուրաքանչյուրն արդեն իսկ հաստատված է ուսումնասիրվող բոլոր տարածքներում:

Ա. Անտառների դեգրադացում և կենսամիջավայրերի մասնատում

Անտառահատումները, հրդեհները, ճանապարհաշինությունը, ենթակառուցվածքների զարգացումը և հողօգտագործման փոփոխությունները կարող են հանգեցնել կենսամիջավայրերի տարածքի կրճատմանը, կենդանիների և բույսերի պոպուլյացիաների մեկուսացմանը, ինչպես նաև հողերի՝ ջուրը պահելու կարողության նվազմանը:

Չափման ենթակա ցուցանիշներ՝ կորցրած անտառային տարածքների մակերես, անտառածածկի խտություն, կենսամիջավայրերի մասնատվածության աստիճան, բնական վերականգնման ընթացք և ցուցիչ տեսակների առկայություն:

Բ. Հանքարդյունաբերություն և աղտոտում

Մետաղական հանքերը, հանքարդյունաբերական թափոնները, դրենաժային ջրերը և արդյունաբերական արտանետումները, կախված տվյալ տարածքի առանձնահատկություններից, կարող են հողերի և ջրերի մեջ արտազատել ծանր մետաղներ ու այլ վնասակար նյութեր:

Չափման ենթակա ցուցանիշներ՝ մկնդեղի, կապարի, կադմիումի և սնդիկի պարունակություն՝ ըստ երկրաբանական պայմանների, ջրի pH ցուցանիշ, կախված մասնիկների պարունակություն, նստվածքների աղտոտվածություն և բնակչության՝ վնասակար նյութերի ազդեցությանը ենթարկվելու աստիճան:

Գ. Ամբարտակներ և ջրաբանական ռեժիմների փոփոխություն

Ամբարտակները, ջրառը և գետերի կառավարման փոփոխությունները կարող են փոխել ջրի սեզոնային հոսքերը, խաթարել էկոլոգիական շարունակականությունը, ձկների միգրացիան և ճահճային տարածքների ջրամատակարարումը:

Չափման ենթակա ցուցանիշներ՝ ջրի սեզոնային հոսքեր, ջրի ջերմաստիճան, նստվածքներ, ջրային կենսամիջավայրերի շարունակականություն, ճահճային տարածքների փոփոխություններ և խմելու ջրի հասանելիություն:

Դ. Հողերի էրոզիա, երաշտ և արոտավայրերի դեգրադացում

Երաշտների, առանձին տարածքներում արածեցման բարձր ճնշման, բուսածածկի կորստի և ծայրահեղ տեղումների համակցությունը կարող է արագացնել հողերի էրոզիան և նվազեցնել հողերի արտադրողականությունը:

Չափման ենթակա ցուցանիշներ՝ հողում օրգանական նյութերի պարունակություն, ձորակային էրոզիա, բուսածածկի վիճակ, արոտավայրերի արտադրողականություն, ջրի հասանելիություն և երաշտների հաճախականություն:

2.3. Կլիմայի փոփոխության դերը

Կլիմայի փոփոխությունը կարող է հանդես գալ որպես իրավիճակը վատթարացնող գործոն: Ջերմաստիճանի բարձրացումը, տեղումների ռեժիմի փոփոխությունը, ձյան հալոցքը, երաշտները և ծայրահեղ օդերևութաբանական երևույթները կարող են ազդել անտառների, աղբյուրների, արոտավայրերի և բարձրադիր պայմաններին հարմարված տեսակների վրա:

Այս հետևանքները կարող են փոխադարձաբար ուժեղացնել միմյանց ազդեցությունը. դեգրադացված հողը ջուրն ավելի վատ է պահում, մասնատված անտառն ավելի քիչ դիմակայուն է որոշ խանգարումների նկատմամբ, կրճատված ճահճային տարածքն ավելի խոցելի է դառնում երաշտների հանդեպ, իսկ իր հողերից զրկված բնակչությունն ունենում է հարմարվելու ավելի սահմանափակ հնարավորություններ:

Գիտական առաջնահերթություն՝ կազմել առնվազն վերջին քսան տարին ընդգրկող ժամանակագրական տվյալների շարք՝ օգտագործելով արբանյակային, ջրաբանական և օդերևութաբանական տվյալներ: Դա հնարավորություն կտա տարբերակել կլիմայի, բնական պաշարների շահագործման և մարդու գործունեության հետ անմիջականորեն կապված փոփոխությունների ազդեցությունները:

2.4. Հետևանքները հայ բնիկ բնակչության համար

Բնապահպանական հետևանքները պետք է ուսումնասիրվեն՝ հաշվի առնելով բնակչության և նրա պատմական տարածքների միջև ձևավորված կապերը՝ առանց ենթադրելու, թե հայ բոլոր համայնքներն ունեցել են նույն ավանդույթները կամ կրել են նույն վնասները:

Ուսումնասիրության հիմնական ուղղություններն են՝

1. Ավանդական ռեսուրսների կորուստ: Գյուղատնտեսական հողերի, անտառների, արոտավայրերի և աղբյուրների դեգրադացումը կարող է բացասաբար անդրադառնալ կենսապահովման ավանդական միջոցների և դրանց հետ կապված գիտելիքների վրա:

2. Գիտելիքների փոխանցման խաթարում: Որոշ վայրեր այցելելու հնարավորության կորուստը կարող է խոչընդոտել բուժիչ բույսերի, սերմերի, սեզոնային բնական ցիկլերի, անասնապահության և ջրային ռեսուրսների կառավարման վերաբերյալ գիտելիքների փոխանցմանը:

3. Կենսամշակութային ժառանգությանը հասցված վնաս: Բնապատկերները, առանձնահատուկ ծառերը, աղբյուրները, պաշտամունքային վայրերը և գերեզմանատեղիները կարող են կապված լինել ավանդույթների, պատմությունների և հավաքական սովորույթների հետ:

4. Պարենային և ջրային անվտանգության թուլացում: Հողերին և ջրային պաշարներին հասցված վնասները կարող են բարձրացնել արտադրության ծախսերը, նվազեցնել բերքատվությունը և խորացնել տնտեսական կախվածությունը:

5. Սերունդների միջև կապերի թուլացում: Ծագման վայրերից հեռու ապրելը կարող է դժվարացնել էկոլոգիական ավանդույթների յուրացումը և տարածքի մասին գիտելիքների փոխանցումը:

Այս հետևանքները պետք է փաստագրվեն արխիվային նյութերի, վկայությունների, դաշտային ուսումնասիրությունների և էկոլոգիական վերլուծությունների միջոցով: Համայնքի և տարածքի միջև պատմական կապի առկայությունն ինքնին բավարար չէ՝ աղտոտվածության, կենսամիջավայրի ոչնչացման կամ որոշակի իրավական պատասխանատվության փաստն ապացուցելու համար:

III. Արևելյան Հայաստան. կենսաբազմազանություն, բնական պաշարներ և բնապահպանական ճնշումներ

3.1. Կովկասի լեռնային համակարգերով պայմանավորված էկոլոգիական բազմազանություն

Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս տարածքն առանձնանում է լեռնային ռելիեֆով, բարձրությունների զգալի տարբերություններով, տափաստաններով, անտառներով, լճերով, գետերով և ալպյան էկոհամակարգերով: Այս բազմազանությունը ձևավորում է բազմաթիվ բուսական և կենդանական տեսակների համար կենսական նշանակություն ունեցող կենսամիջավայրեր:

Հաշվի առնելու հիմնական էկոլոգիական համակարգերն են՝

- երկրի հյուսիս-արևելքի և հարավի անտառները,
- Սևանա լճի և դրա ճահճային տարածքների էկոհամակարգերը,
- գետահովիտներն ու կիրճերը,
- լեռնային տափաստաններն ու մարգագետինները,
- կիսաչորային կենսամիջավայրերը և կովկասյան էկոհամակարգերի ու Հայկական բարձրավանդակի էկոհամակարգերի միջև անցումային գոտիները:

Այս բնական միջավայրերը ոչ միայն բնության ժառանգության մաս են կազմում, այլև կենսական նշանակություն ունեցող գործառույթներ են իրականացնում բնակչության համար՝ ապահովելով ջրամատակարարումը, գյուղատնտեսությունը, անտառային արտադրությունը, տեղական կլիմայի կարգավորումը, հողերի էրոզիայից պաշտպանությունը և գյուղական բնակավայրերում տնտեսական գործունեության պահպանումը:

3.2. Փաստագրման ենթակա հիմնական բնապահպանական հիմնախնդիրները

1. Հանքարդյունաբերություն և արդյունաբերական թափոններ

Պղնձի, մոլիբդենի և այլ հանքանյութերի արդյունահանման գործունեությունը պահանջում է արտանետումների, դրենաժային ջրերի, հանքարդյունաբերական թափոնների և թափոնների պահեստավորման կառույցների կայունության մշտադիտարկում: Ռիսկերը տարբեր են՝ կախված հանքավայրերից, կիրառվող տեխնոլոգիաներից և վերահսկողության միջոցներից:

Ուսումնասիրության ընթացքում անհրաժեշտ է տարբերակել փաստացի չափված արտանետումները, հնարավոր ռիսկերը և առողջությանը հասցված՝ ապացուցված վնասները:

2. Սևանա լիճ և ջրային պաշարներ

Սևանա լիճը ջրային և էկոլոգիական կարևորագույն պաշար է: Ջրի մակարդակի կառավարումը, ջրառը, սննդանյութերի ներհոսքը, ուրբանիզացումը և մարդկային գործունեության հետ կապված ճնշումները պետք է ուսումնասիրվեն համատեղ:

Համապատասխան ցուցանիշներն են ջրի որակը, ափամերձ կենսամիջավայրերի վիճակը, ձկների պոպուլյացիաները, ջրային թռչունները և ջրաբանական փոփոխությունների միտումները:

3. Անտառներ, հրդեհներ և էկոլոգիական մասնատում

Հրդեհները, անտառահատումները, որոշ ենթակառուցվածքների կառուցումը և մարդկային գործունեության ընդլայնումը կարող են վնասել անտառային կենսամիջավայրերը և մեծացնել հողերի էրոզիայի վտանգը:

Անհրաժեշտ է գնահատել անտառածածկի կորուստը, բնական վերականգնման կարողությունը, էկոլոգիական միջանցքների մասնատվածությունը և խոցելի տեսակների վրա ունեցած ազդեցությունները:

4. Երաշտ, գյուղատնտեսություն և հողերի դեգրադացում

Կլիմայի փոփոխությունը, ջրառը, գյուղատնտեսական որոշ գործելակերպեր և արոտավայրերի տեղային դեգրադացումը կարող են լրացուցիչ ճնշում գործադրել գյուղական տարածքների բնական պաշարների վրա:

Անհրաժեշտ է չափել հողի խոնավության, ջրի հասանելիության, գյուղատնտեսական բերքատվության և մշակվող բույսերի սորտային բազմազանության փոփոխությունները:

Այս չորս ուղղությունները հետազոտության առաջնահերթ ոլորտներ են և չեն ներկայացնում արդեն իսկ ապացուցված բոլոր վնասների ամբողջական ցանկը:

Երկրի բնապահպանական իրավիճակի համապարփակ գնահատման համար անհրաժեշտ է համադրել Շրջակա միջավայրի նախարարության տվյալները, Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի շրջանակում ներկայացված ազգային զեկույցները, գիտական ուսումնասիրությունները և անկախ դիտարկումների արդյունքները: Հայաստանի համապատասխան նախարարությունը, մասնավորապես, տրամադրում է Կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ ազգային զեկույցները:

3.3. Սոցիալական և տարածքային հետևանքները

Բնապահպանական ճնշումները կարող են անմիջական ազդեցություն ունենալ գյուղական բնակչության և ավանդական գործունեության շարունակականության վրա՝ հանգեցնելով հետևյալ խնդիրներին.

- խմելու և ոռոգման ջրի հասանելիության նվազում,
- գյուղատնտեսական հողերի որակի վատթարացում,
- անասնապահության և սննդամթերքի արտադրության խաթարում,
- որոշ աղտոտիչների ազդեցությանը ենթարկվելու վտանգ, երբ դրանց առկայությունը և ազդեցության ուղիները հաստատված են,
- բուժիչ բույսերի, տեղական սերմերի և անտառային պաշարների կորուստ,
- բնապատկերների հետ կապված մշակութային և տնտեսական գործունեության թուլացում:

Բնիկ բնակչության հարցը պետք է դիտարկել առանձնահատուկ ճշգրտությամբ: Ավանդական էկոլոգիական գիտելիքները կարող են կարևոր ներդրում ունենալ կենսաբազմազանության պահպանության գործում, սակայն դրանց բացահայտումն ու փաստագրումը պետք է իրականացվեն համապատասխան համայնքների մասնակցությամբ՝ հարգելով նրանց իրավունքները, համաձայնությունը և գաղտնի գիտելիքների պաշտպանությունը:

Առաջարկ COP17 համաժողովին: Հայ համայնքների էկոլոգիական ավանդական գիտելիքները ներառել կենսաբազմազանության մշտադիտարկման, կենսամիջավայրերի վերականգնման և պահպանության քաղաքականության մշակման գործընթացներում՝ դրանք չդիտարկելով որպես անկախ գիտական վերլուծությունների փոխարինող:

IV. Արցախ. հրդեհներ, զինված հակամարտություններ և էկոհամակարգերի դեգրադացում

Արցախը սույն ուսումնասիրության այն բաժինն է, որն առավել անմիջականորեն առնչվում է պատերազմի հետևանքով շրջակա միջավայրին հասցված վնասների խնդրին: Այստեղ անհրաժեշտ է տարբերակել 2020 թվականի հակամարտության ընթացքում արձանագրված ավերածությունները, դրանց երկարաժամկետ էկոլոգիական հետևանքները, համապատասխան տարածքներ մուտք գործելու հետ կապված խնդիրները և 2023 թվականին հայ բնակչության զանգվածային տեղահանության ազդեցությունը:

4.1. 2020 թվականի հակամարտության ընթացքում արձանագրված հրդեհները

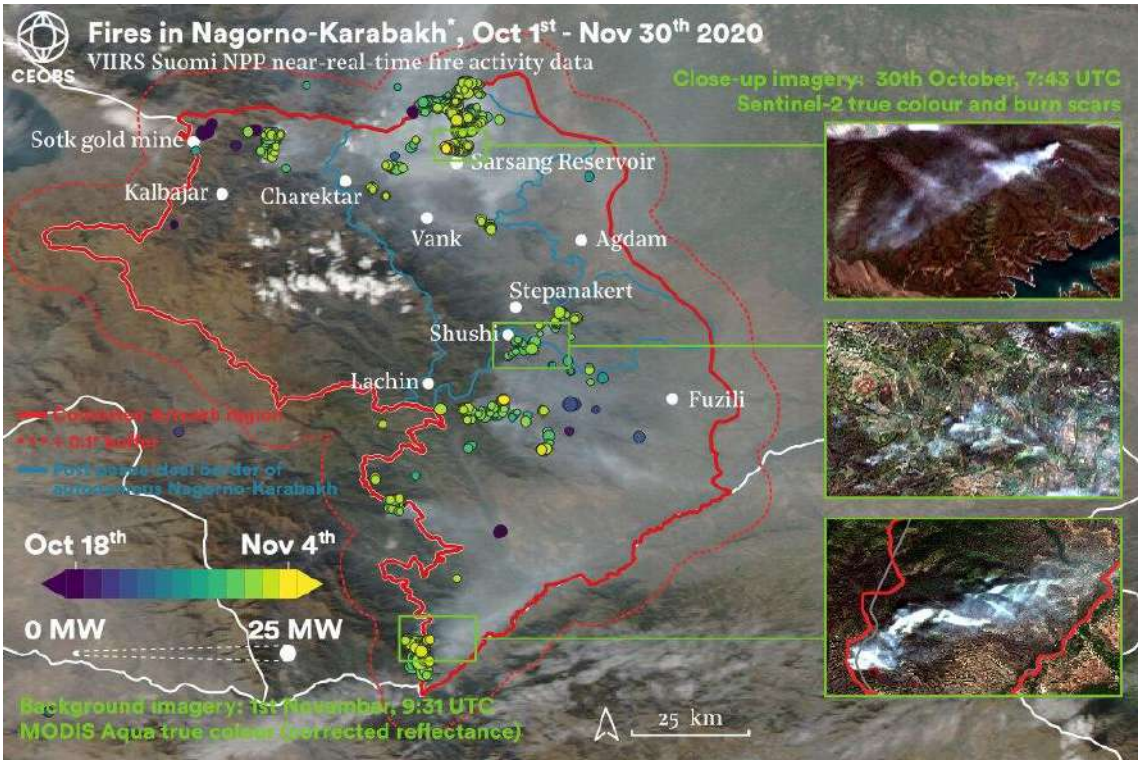

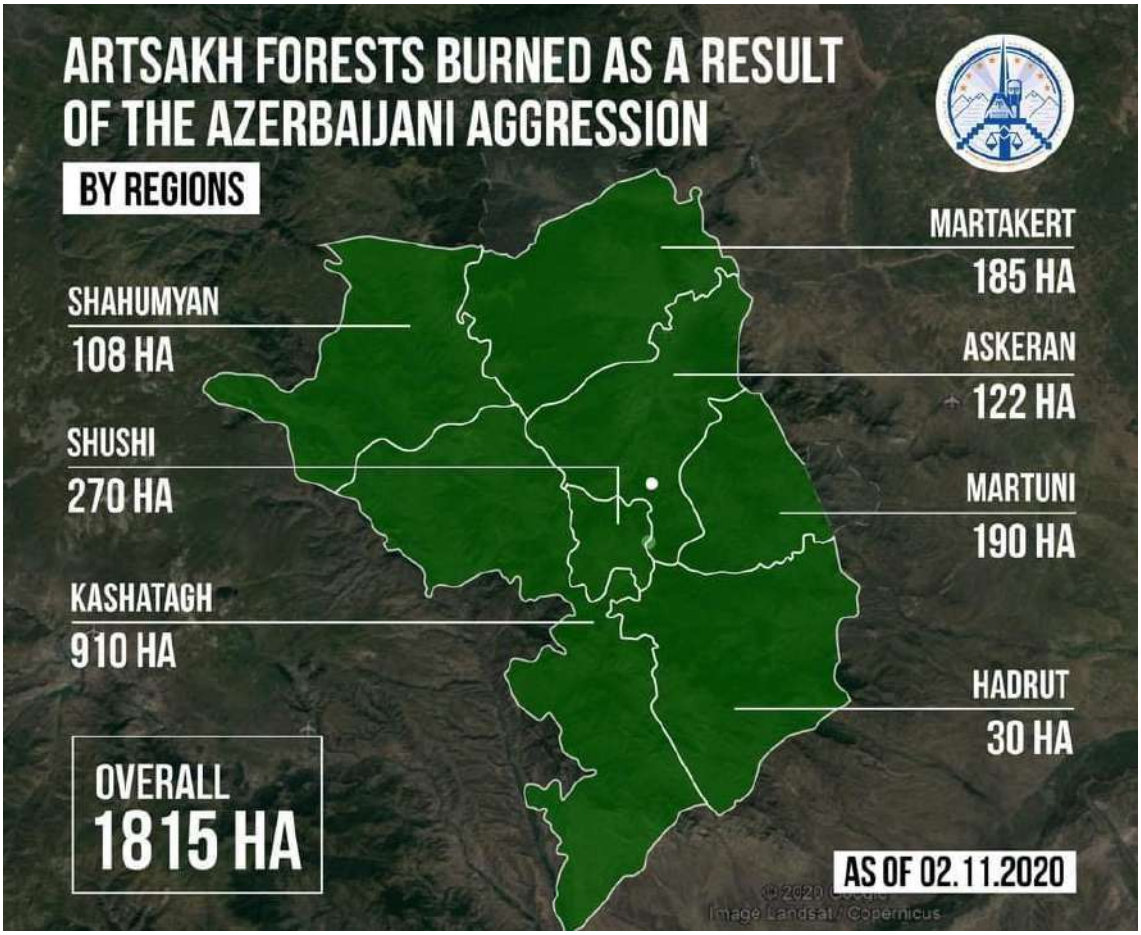
ARTSAKH FORESTS BURNED AS A RESULT OF THE AZERBAIJANI AGGRESSION
BY REGIONS
MARTAKERT
185 HA
SHAHUMYAN
108 HA
ASKERAN
122 HA
SHUSHI
270 HA
MARTUNI
190 HA
KASHATAGH
910 HA
HADRUT
30 HA
OVERALL
1815 HA
AS OF 02.11.2020
Image Landsat / Copernicus

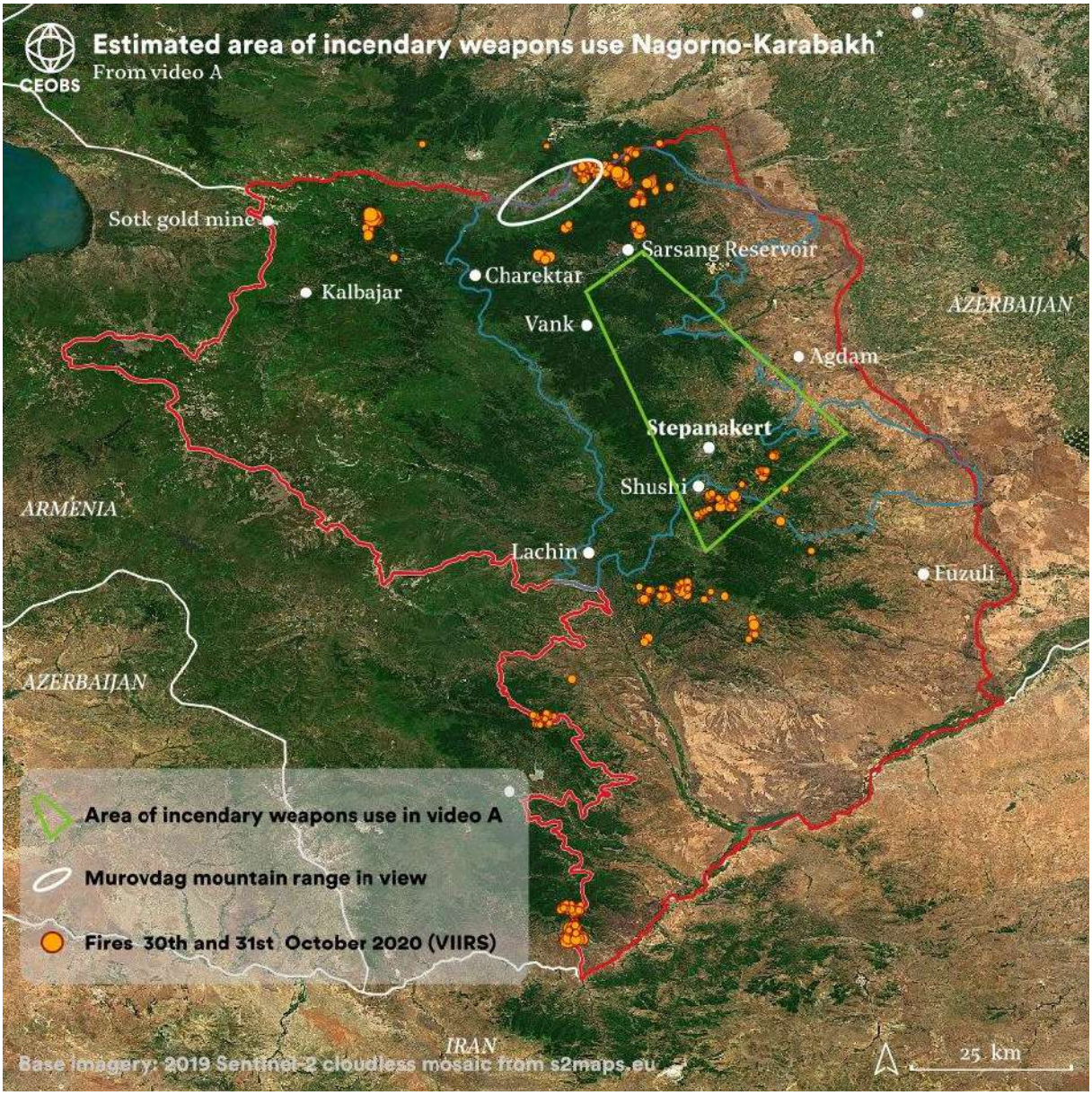

5. Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ զեկույցը՝ 2020 թ. նոյեմբերի 6-ին

Սույն զեկույցը հղումային աղբյուր է հրկիզող զինամթերքի կիրառման, անտառներին հասցված վնասների և քաղաքացիական բնակչության համար առաջացած վտանգների վերաբերյալ պնդումների ուսումնասիրման համար:

Զեկույցի ներկայացումը և փաստաթղթին հասանելիությունը:

2020 թվականի հակամարտության ընթացքում Արցախում լուրջ վնասներ են կրել բնակավայրերը, մշակութային հուշարձանները և բնական էկոհամակարգերը: Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի տվյալներով՝ 2020 թվականի նոյեմբերի 2-ի դրությամբ կրակի հետևանքով ոչնչացվել էր շուրջ 1 815 հեկտար անտառային տարածք:

Այս հրդեհները վտանգել են կենսաբազմազանությունը, կենդանիների բնական կենսամիջավայրերը, հողերի կայունությունը և բնակչության առողջությունը:

2022 թվականի դեկտեմբերի 9-ին Արցախի դատախազությունը հայտնել է, որ փորձաքննությամբ հաստատվել է 2020 թվականի հակամարտության ընթացքում ֆոսֆորային զենքի կիրառումը: Այս տվյալները պահանջում են անկախ մասնագիտական քննություն և միջազգային իրավունքի շրջանակում խորքային ուսումնասիրություն:

Շրջակա միջավայրին հասցված վնասների համապարփակ գնահատման համար անհրաժեշտ է քարտեզագրել հրդեհված տարածքները, ուսումնասիրել էկոհամակարգերին հասցված երկարաժամկետ վնասները, պահպանել ապացույցները և պարզել պատասխանատվության հարցերը: Այս գործընթացում առանցքային նշանակություն կարող են ունենալ արբանյակային պատկերները, տեսանյութերը և փորձագիտական եզրակացությունները:

Արցախի բնական միջավայրի պաշտպանությունն անբաժանելի է բնակչության անվտանգության և մարդու իրավունքների պաշտպանության խնդիրներից:

COP17 համաժողովի նախօրեին նախաձեռնության հեղինակներն ընդգծում են, որ կենսաբազմազանության պահպանումը պետք է լինի համընդհանուր սկզբունք, իսկ պատերազմի հետևանքով բնությանը հասցված վնասները պետք է արժանանան միջազգային ուշադրության և քննության:

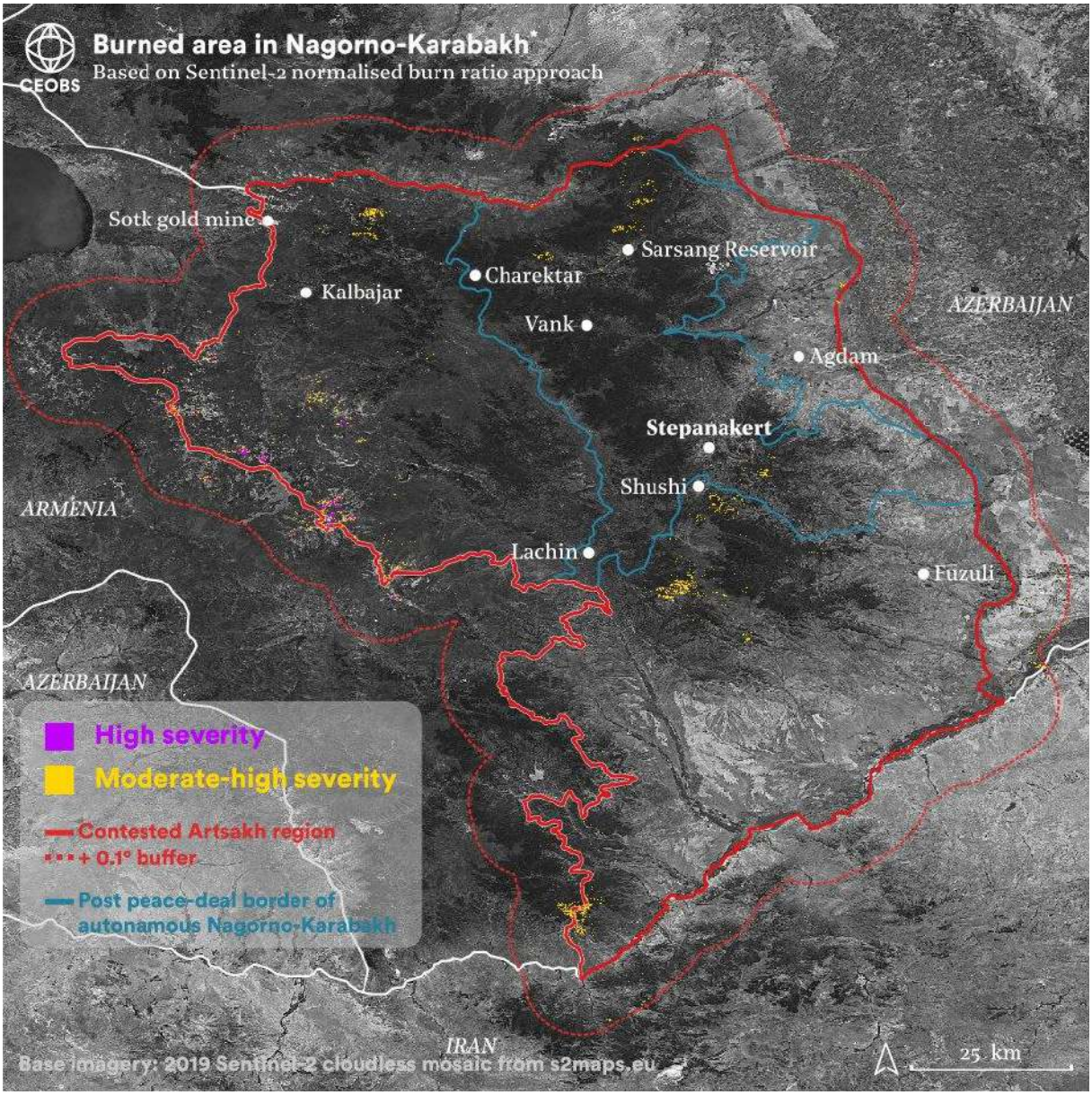

2020 թվականի նոյեմբերի 6-ին Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել են համատեղ զեկույց՝ Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից քիմիական տարրեր, հնարավոր է՝ սպիտակ ֆոսֆոր պարունակող հրկիզող զինամթերքի ենթադրյալ կիրառման վերաբերյալ:

Զեկույցում ներկայացված էին հետևյալ տվյալները՝

- գնահատման պահին վնասված անտառային տարածքների մակերեսը կազմել է շուրջ 1 815 հեկտար,
- հրդեհներ են արձանագրվել Արցախի մի շարք հատվածներում,
- տուժած անտառային տարածքներից մի քանիսը գտնվել են քաղաքացիական բնակավայրերի հարևանությամբ,
- մտահոգություններ են արտահայտվել բնակիչների առողջության վերաբերյալ, մասնավորապես՝ նրանց, ովքեր, ենթադրաբար, ապաստան են գտել անտառներում,
- վնասվել են քաղաքացիական ենթակառուցվածքներ, այդ թվում՝ որոշ բնակավայրերում գազատար խողովակաշարեր:

Այս տվյալները հիմնված են մարդու իրավունքների պաշտպանության երկու հաստատությունների զեկույցի վրա: Դրանք կարևոր փաստագրական հիմք են, սակայն չեն փոխարինում անկախ էկոլոգիական փորձաքննությանը, որը պետք է պարզի այրված տարածքների ճշգրիտ չափերը, զինամթերքի բաղադրությունը և շրջակա միջավայրի վրա երկարաժամկետ հետևանքները:

2022 թվականի դեկտեմբերի 9-ին, ըստ Արցախի դատախազության հաղորդած և այստեղ ներկայացված փաստաթղթում մեջբերված տեղեկությունների, փորձաքննությունը, ենթադրաբար, հաստատել էր հակամարտության ընթացքում ֆոսֆորային զենքի կիրառումը: Այս պնդումը միջազգային գործի նյութերում ներառելու համար անհրաժեշտ է ձեռք բերել սկզբնական փաստաթուղթը, փորձաքննության արձանագրությունը, վերլուծությունների արդյունքները, ուսումնասիրված նմուշները և դրանց պահպանման պայմանները հավաստող տվյալները:

Անհրաժեշտ է տարբերակել չորս պնդում, որոնք նույնական չեն՝

1. Հրդեհները վնասել են անտառային տարածքները:
2. Որոշ հրկիզող զինամթերք, ենթադրաբար, առաջացրել կամ սաստկացրել է այդ հրդեհները:
3. Զինամթերքն իսկապես պարունակել է սպիտակ ֆոսֆոր կամ որևէ այլ կոնկրետ նյութ:
4. Հաստատված հանգամանքներում այդ զենքի կիրառումը կարող էր հանդիսանալ միջազգային իրավունքի խախտում:

Այս պնդումներից յուրաքանչյուրի հիմնավորման համար անհրաժեշտ է ապացույցների համապատասխան մակարդակ: Այն փաստը, որ զինամթերքը հրկիզող է, ինքնին բավարար չէ դրա քիմիական բաղադրությունը որոշելու համար, իսկ որևէ նյութի նույնականացումը դեռևս ինքնին չի ապացուցում, որ դրա յուրաքանչյուր կիրառումն անօրինական է եղել:

4.2. Հրդեհների հնարավոր էկոլոգիական հետևանքները

Անտառային հրդեհները կարող են երկարատև վնասներ պատճառել, որոնք պահպանվում են նույնիսկ կրակը մարելուց հետո:

Կենսաբազմազանության կորուստ

Բույսերի, սահմանափակ տեղաշարժվելու ունակություն ունեցող կենդանիների և հողային օրգանիզմների ոչնչացում, կենսամիջավայրերի ավերում կամ մասնատում, բազմացման բնական ցիկլերի խաթարում:

Հողերի էրոզիա և անկայունություն

Բուսածածկի վերացումը կարող է մեծացնել մակերևութային ջրահոսքը, ձորակային էրոզիան, սողանքների առաջացման վտանգը և դեպի գետեր տեղափոխվող նստվածքների քանակը:

Ջրային պաշարների որակի վատթարացում

Մոխիրը, նստվածքները և որոշ աղտոտիչներ կարող են հասնել ջրահոսքեր: Սակայն կոնկրետ աղտոտվածության մասին եզրակացություն անելուց առաջ անհրաժեշտ է չափել դրանց առկայությունն ու խտությունը:

Հետևանքները բնակչության համար

Անտառային պաշարների կորուստ, սննդային կամ արոտային որոշ ռեսուրսների նվազում, ծխի ազդեցության հետ կապված վտանգներ և գյուղական տնտեսական գործունեության վերականգնման դժվարություններ:

Այս հետևանքների ծանրությունը կախված է անտառի տեսակից, հրդեհի ուժգնությունից, տարվա եղանակից, հողի բնույթից և օդերևութաբանական պայմաններից: Հետևաբար անհրաժեշտ է այրված տարածքները համեմատել նմանատիպ, բայց հրդեհներից չտուժած տարածքների հետ և մի քանի տարի շարունակ հետևել դրանց փոփոխություններին:

4.3. Բնակչության տեղահանությունը և էկոլոգիական կապի խզումը

2023 թվականին Արցախի հայ բնակչության զանգվածային տեղահանությունը լրացուցիչ խնդիր է առաջացրել՝ կապված տարածքներ մուտք գործելու, գիտական դիտարկումների շարունակականությունն ապահովելու, տեղական հողերի կառավարումը պահպանելու և գիտելիքները փոխանցելու հնարավորությունների հետ:

Տեղահանությունը կարող է անուղղակի բնապահպանական հետևանքներ ունենալ՝

- անտառների, աղբյուրների և արոտավայրերի նկատմամբ համայնքային վերահսկողության կորուստ,
- ավանդական գյուղատնտեսական գործունեության և հողերի կառավարման գործելակերպերի ընդհատում,
- կենսամիջավայրերի և մշակութային վայրերի փոփոխությունները փաստագրելու դժվարություններ,
- տեղական գիտելիքների, տարածքների և սերունդների միջև կապերի խզում,
- վերադարձի և կենսապահովման միջոցների վերականգնման դժվարություններ, երբ տարածքներ մուտքն ապահովված չէ:

Այնուամենայնիվ, սխալ կլինի բնակչության բացակայությունից ինքնաբերաբար եզրակացնել, որ շրջակա միջավայրը դեգրադացվել է: Որոշ դեպքերում հողերի լքվածությունը կարող է նպաստել բնական վերականգնմանը, իսկ այլ դեպքերում՝

հրդեհների առաջացմանը, արոտավայրերի կառավարման թուլացմանը կամ կենսամիջավայրերի փոփոխությանը: Իրական հետևանքները կարելի է որոշել միայն դաշտային դիտարկումների և համեմատական տվյալների հիման վրա:

Ուստի հիմնական հարցը էկոլոգիական և կենսամշակութային շարունակականության պահպանումն է. ինչպե՞ս պահպանել բնությունն ու տարածքի վերաբերյալ գիտելիքները, երբ համայնքը տեղահանվել է և այլևս չի կարող բնականոն կերպով մուտք գործել իր բնակության վայրեր:

4.4. Առաջարկվող անհետաձգելի միջոցառումներ

Արցախի համար առաջնահերթ միջոցառումները պետք է ներառեն՝

1. Հրդեհների և էկոլոգիական այլ վնասների անկախ քարտեզագրում:
2. Տուժած տեսակների և կենսամիջավայրերի գույքագրում:
3. Համապատասխան տարածքներում հողերի, ջրերի, մոխրի և նստվածքների վերլուծություն:
4. Տուժած բնակչության առողջության համար ռիսկերի գնահատում:
5. Ենթադրաբար կիրառված զինամթերքի վերաբերյալ ապացույցների պահպանում:
6. Բազմամյա էկոլոգիական մշտադիտարկման ծրագրի իրականացում:
7. Տեղական տեսակների վրա հիմնված՝ անտառների և հողերի վերականգնման ռազմավարության մշակում:
8. Տեղահանված բնակիչների մասնակցության ապահովում տվյալների հավաքագրման և վերականգնման առաջնահերթությունների սահմանման գործընթացներում:

Այս միջոցառումները պետք է մշակվեն այնպես, որ հնարավոր լինի իրականացնել դրանք նույնիսկ այն դեպքերում, երբ հետազոտողները կամ բնակիչները չեն կարող ֆիզիկապես մուտք գործել համապատասխան տարածքներ: Արբանյակային պատկերները, լուսանկարների արխիվները, աշխարհագրական դիրքով հստակեցված վկայությունները և հեռահար վերլուծությունները կարող են ապահովել նախնական գնահատում, սակայն չեն փոխարինում բոլոր դաշտային ուսումնասիրություններին:

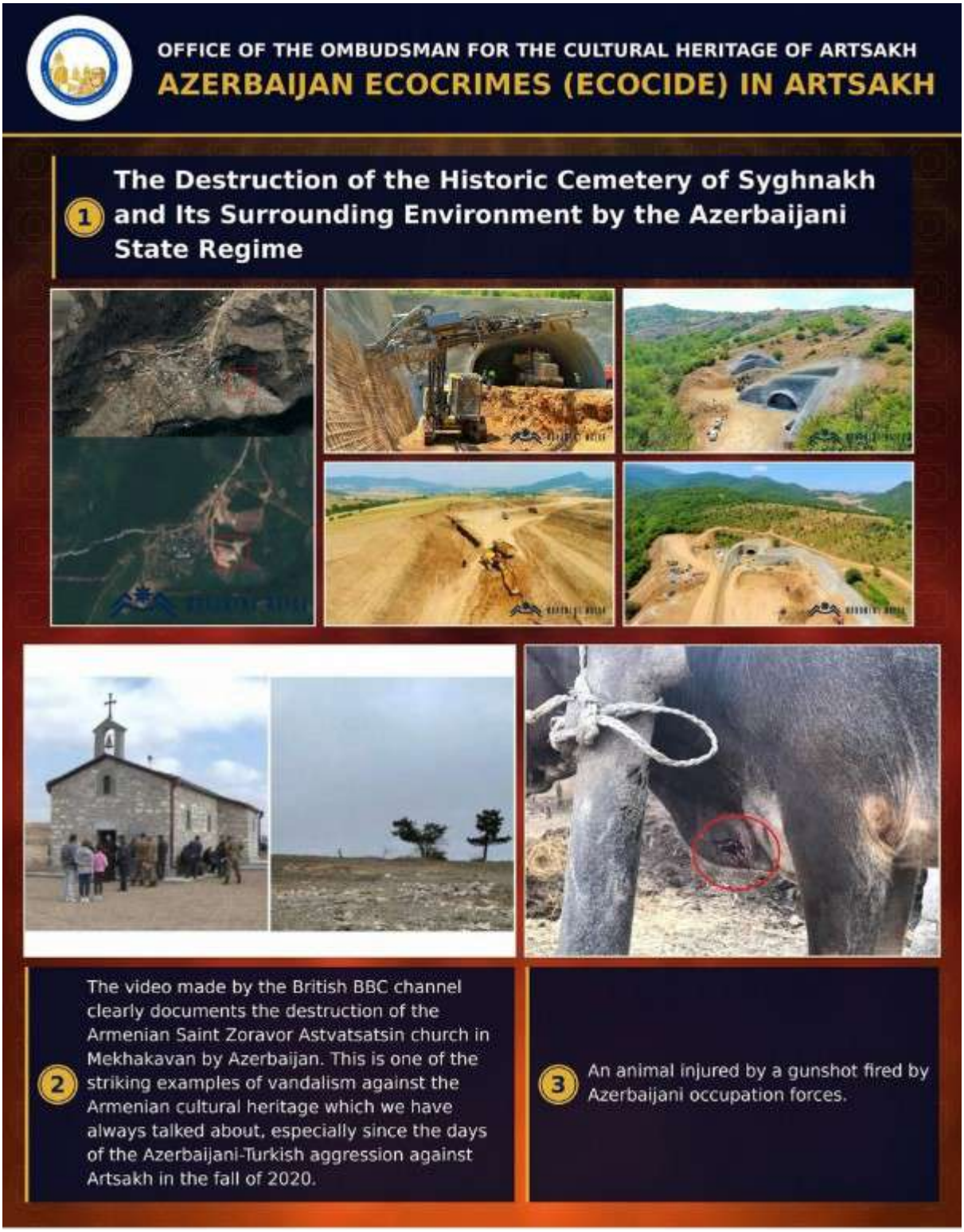

V. Կիրառելի միջազգային իրավունք. կենսաբազմազանություն, շրջակա միջավայր և զինված հակամարտություններ

Սույն ուսումնասիրության հիմնական խնդիրներից մեկն է ցույց տալ, որ բնական միջավայրի և բնիկ բնակչության պաշտպանությունը երկու իրարից անկախ հիմնախնդիրներ չեն: Դրանք փոխկապակցված են շրջակա միջավայրի միջազգային իրավունքի, միջազգային մարդասիրական իրավունքի, մարդու իրավունքների և բնիկ ժողովուրդների իրավունքներին վերաբերող նորմերի շրջանակում:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է տարբերակել համապատասխան պետությունների նկատմամբ կիրառելի պայմանագրային պարտավորությունները, միջազգային սովորութային իրավունքի կանոնները և իրավունքի մեկնաբանությունն ուղղորդող սկզբունքներն ու հանձնարարականները:

5.1. Կենսաբազմազանության մասին 1992 թվականի կոնվենցիան

Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիան հիմնված է երեք հիմնական նպատակի վրա՝

- կենսաբանական բազմազանության պահպանում,
- դրա բաղադրիչների կայուն օգտագործում,
- գենետիկական ռեսուրսների օգտագործումից բխող օգուտների արդար և հավասար բաշխում:

Կոնվենցիայի 8(j) հոդվածը վերաբերում է բնիկ և տեղական համայնքների այն գիտելիքներին, նորարարություններին ու գործելակերպերին, որոնք կարևոր են կենսաբազմազանության պահպանման և կայուն օգտագործման համար: Այսպիսով, Կոնվենցիան ճանաչում է ավանդական գիտելիքների կարևորությունը կենդանի բնության պահպանության գործում:

Կիրառումը հայկական տարածքներում

COP17 համաժողովին ներկայացվելիք փաստաթղթում կարելի է առաջարկել փաստագրել՝

- բույսերի, անտառների, աղբյուրների և արոտավայրերի հետ կապված ավանդական էկոլոգիական գիտելիքները,
- տարածքներ մուտք գործելու հնարավորության կորստի հետևանքները այդ գիտելիքների փոխանցման վրա,
- էկոլոգիական դեգրադացման ազդեցությունը գյուղատնտեսական և անասնապահական ավանդույթների վրա,
- պահպանության ծրագրերին համապատասխան համայնքների արդյունավետ մասնակցության համար անհրաժեշտ պայմանները:

Այնուամենայնիվ, 8(j) հոդվածն ինքնին տարածքային ճանաչման կամ փոխհատուցման մեխանիզմ չէ: Այն պետք է կիրառվի այլ համապատասխան իրավական գործիքների հետ համատեղ:

5.2. Կունմին-Մոնրեալի կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակը

2022 թվականին ընդունված Համաշխարհային շրջանակը կենսաբազմազանության պահպանության ժամանակակից նպատակների իրականացման հիմնական քաղաքական գործիքն է:

Դրա 8-րդ պարբերությունն ընդգծում է բնիկ ժողովուրդների և տեղական համայնքների դերը բնության պահպանման և վերականգնման գործում: Նպատակ 22-ը կարևորում է նրանց մասնակցությունը, տեղեկատվության և արդարադատության հասանելիությունը, ինչպես նաև հողերի, տարածքների, ռեսուրսների և ավանդական գիտելիքների հետ կապված իրավունքների հարգումը:

Հայկական գործի շրջանակում այս փաստաթուղթը հնարավորություն է տալիս առաջարկել՝

- վնասված էկոհամակարգերի գույքագրում,
- վերականգնման միջոցառումների սահմանման գործընթացում համայնքների մասնակցություն,
- բռնի տեղահանության էկոլոգիական հետևանքների մշտադիտարկման մեխանիզմ,
- վտանգված կենսամշակութային գիտելիքների փաստագրում,
- անկախ գիտական գնահատումների ֆինանսավորում:

Այնուամենայնիվ, Համաշխարհային շրջանակն ինքնուրույն պայմանագիր չէ, որն ինքնաբերաբար փոխհատուցման իրավունք է ստեղծում: Այն պետք է իրականացվի պետությունների համապատասխան պարտավորությունների, Կողմերի համաժողովի որոշումների և կիրառելի իրավական գործիքների միջոցով:

5.3. ՄԱԿ-ի՝ բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին հռչակագիրը

ՄԱԿ-ի՝ բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին հռչակագիրը (UNDRIP), որն ընդունվել է 2007 թվականին, ապահովում է լրացուցիչ իրավական և քաղաքական շրջանակ:

Գործի համար առավել կարևոր դրույթներն են՝

Դրույթ	Նշանակությունը տվյալ գործի համար
Հոդված 25	Բնիկ ժողովուրդների հոգևոր կապերը և պարտականությունները իրենց հողերի, տարածքների ու ռեսուրսների նկատմամբ:
Հոդված 26	Ավանդաբար սեփականության, զբաղեցման կամ օգտագործման ներքո գտնվող հողերի, տարածքների և ռեսուրսների նկատմամբ իրավունքները:
Հոդված 29	Շրջակա միջավայրի և հողերի ու ռեսուրսների արտադրողական կարողության պաշտպանությունը:
Հոդված 32	Հողերի և ռեսուրսների վրա ազդող ծրագրերի վերաբերյալ որոշումների կայացմանը մասնակցությունը և բարեխիղճ խորհրդակցությունները:
Հոդված 8	Հարկադիր ձուլման գործողություններից և հողերից, տարածքներից կամ ռեսուրսներից զրկվելուց պաշտպանությունը:

Այս դրույթները հնարավորություն են տալիս զարգացնել այն փաստարկը, որը բնապահպանական վնասները կապում է տարածքներ մուտք գործելու հնարավորության կորստի, կենսապահովման միջոցների ոչնչացման և մշակութային ավանդույթների անհետացման հետ:

Այնուամենայնիվ, պետք է հիշել, որ Հռչակագիրը հռչակագրային բնույթի փաստաթուղթ է, այլ ոչ թե պայմանագիր: Յուրաքանչյուր դրույթի իրավական նշանակությունը կախված է, մասնավորապես, կիրառելի այլ նորմերից, համապատասխան սովորութային իրավունքից և քննության առարկա իրավիճակից:

Հայկական համապատասխան համայնքների՝ որպես բնիկ ժողովուրդ որակվելու կիրառելիությունը պետք է հիմնավորվի յուրաքանչյուր տարածքի և յուրաքանչյուր իրավական ընթացակարգի համար առանձին, այլ ոչ թե պարզապես ենթադրվի:

5.4. Միջազգային մարդասիրական իրավունքը և պատերազմի հետևանքով շրջակա միջավայրին հասցված վնասները

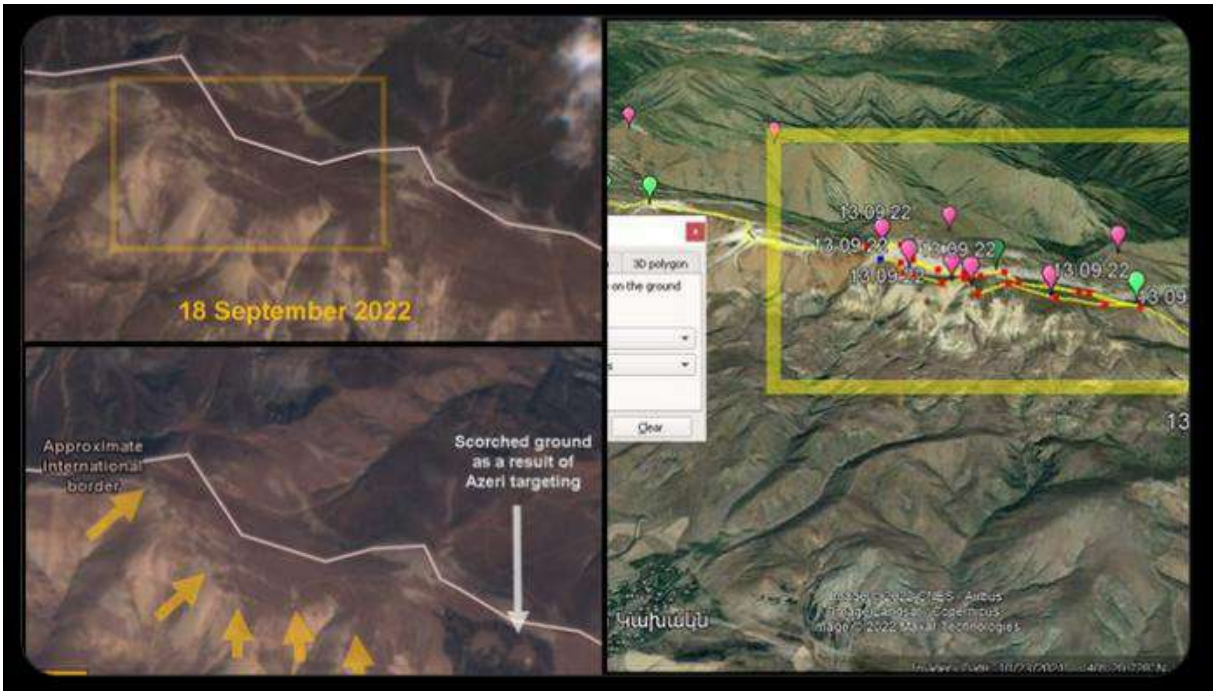

gis.harvard.edu

Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն 2020 թվականին հրապարակել է զինված հակամարտությունների ժամանակ բնական միջավայրի պաշտպանության վերաբերյալ մանրամասն ուղեցույցներ: Դրանք միավորում են պայմանագրային և սովորութային իրավունքի կանոնները, ինչպես նաև հանձնարարականներ, որոնք նախատեսված են ռազմական գործողությունների հետևանքով բնությանը հասցվող վնասները սահմանափակելու համար:

1977 թվականի Ժնևի կոնվենցիաների առաջին լրացուցիչ արձանագրության երկու դրույթ առանձնահատուկ կարևորություն ունեն:

- 35-րդ հոդվածի 3-րդ կետ. արգելվում է կիրառել պատերազմի այնպիսի մեթոդներ կամ միջոցներ, որոնք նախատեսված են բնական միջավայրին լայնածավալ, երկարատև և լուրջ վնաս պատճառելու համար, կամ որոնցից կարելի է ակնկալել նման հետևանքներ:
- 55-րդ հոդված. պարտավորություն է սահմանվում բնական միջավայրը պաշտպանելու նման վնասներից, եթե դրանք կարող են վնասել բնակչության առողջությանը կամ գոյատևմանը: Արգելվում են նաև շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հարձակումները՝ որպես պատասխան գործողություն:

Այս դրույթների պայմանագրային կիրառելիությունը պետք է ստուգվի՝ հաշվի առնելով համապատասխան պետությունների իրավական կարգավիճակը, հակամարտության տեսակը և կիրառելի իրավական կանոնները: Կարող են նշանակություն ունենալ նաև պաշտպանության ընդհանուր և սովորութային իրավունքի նորմերը:

1976 թվականի ENMOD կոնվենցիան, որն արգելում է շրջակա միջավայրի փոփոխման տեխնիկաների որոշակի թշնամական կիրառությունները, ևս համապատասխան իրավական գործիք է, սակայն դրա կիրառման շրջանակը սահմանափակ է: Այն ինքնաբերաբար չի տարածվում զինամթերքի կիրառմամբ առաջացած յուրաքանչյուր հրդեհի վրա:

Արցախի համար հետևությունը. փորձագիտական ուսումնասիրության միջոցով կարելի է պարզել՝ արդյոք արձանագրված հրդեհները հետևանք են եղել պատերազմի այնպիսի միջոցների կիրառման, որոնք խախտել են կիրառելի իրավական կանոնները: Դրա համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել զենքերի բնույթը, թիրախները, կանխատեսելի հետևանքները, վնասների ծավալը և քաղաքացիական բնակչության համար առաջացած վտանգները:

Պատերազմական հանցագործության իրավական որակումը չի կարող հիմնվել միայն այն փաստի վրա, որ անտառ է այրվել կամ կիրառվել է հրկիզող զինամթերք: Դրա համար անհրաժեշտ է վերլուծել նյութական հանգամանքները, իրադարձության պայմանները և իրավական առումով նշանակություն ունեցող համապատասխան չափանիշները:

5.5. Շրջակա միջավայրին հասցված վնասի համար պատասխանատվությունը և հատուցման իրավունքը

Փաստաթղթային փաթեթում անհրաժեշտ է տարանջատել չորս հարց:

1. Վնասի արձանագրում. ո՞ր էկոհամակարգերն են, տեսակները, հողերը, ջրային ռեսուրսները և էկոլոգիական ծառայություններն են տուժել:
2. Վնասի վերագրում. ո՞ր գործունեությունը, իրադարձությունը կամ սուբյեկտն է առաջացրել կամ նպաստել վնասի առաջացմանը:
3. Իրավական որակում. կիրառելի ի՞նչ պարտավորություններ կարող էին խախտվել:
4. Հատուցում. վերականգնման, փոխհատուցման կամ խախտումների կրկնությունը կանխելու ի՞նչ միջոցներ են իրավաբանորեն հնարավոր:

Շրջակա միջավայրին հասցված վնասի հատուցումը կարող է ունենալ մի քանի ձև:

- կենսամիջավայրերի և էկոլոգիական գործառույթների վերականգնում,
- հողերի և ջրերի աղտոտվածության մաքրում,
- անտառների վերականգնում,
- այն էկոլոգիական կորուստների փոխհատուցում, որոնք հնարավոր չէ վերականգնել,
- հաստատված տնտեսական և առողջապահական վնասների հատուցում,
- երկարաժամկետ բնապահպանական մշտադիտարկման ֆինանսավորում:

Անհրաժեշտ է նաև տարբերակել որևէ տարածքի էկոլոգիական վերականգնումը տարածքային կամ ինքնիշխանության հարցերի կարգավորումից: Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի կողմերի 17-րդ համաժողովը (COP17) կարող է հարթակ ծառայել համախմբման, համագործակցության և միջազգային տեսանելիության բարձրացման համար, սակայն այն չի լուծում տարածքային վեճերը և ինքնուրույն չի սահմանում դատական կարգով հատուցման միջոցներ:

VI. Հայ բնիկ բնակչության վրա կուտակային հետևանքները

Միջազգային կառույցների համար առավել արդյունավետ մոտեցումը էկոլոգիական վնասների և դրանց մարդկային հետևանքների ուսումնասիրությունն է գնահատման միասնական շրջանակում:

6.1. Վնասների և մարդկային հետևանքների գնահատման մատրիցա

Վնասի տեսակը	Բնակչության համար հնարավոր հետևանքները	Անհրաժեշտ ապացույցները
Անտառային հրդեհներ	Ռեսուրսների կորուստ, ծխի ազդեցություն, կենսամիջավայրերի կրճատում	Արբանյակային պատկերներ, հողի անալիզներ, վկայություններ, էկոլոգիական դիտարկումների տվյալներ

Հանքարդյունաբերական կամ արդյունաբերական աղտոտում	Առողջական վտանգներ, ջրի աղտոտում, գյուղատնտեսական կորուստներ	Քիմիական անալիզներ, ազդեցության տվյալներ, համաճարակաբանական ուսումնասիրություններ
Արոտավայրերի դեգրադացում	Անասնապահական ռեսուրսների կրճատում, տնտեսական կորուստներ	Բուսականության հաշվառում, գյուղատնտեսական տվյալներ, անասնապահների շրջանում անցկացված հարցումներ
Գետերի հուների փոփոխություն	Ջրամատակարարման դժվարություններ, ջրային կենսամիջավայրերի վնասում	Հիդրոլոգիական տվյալներ, ջրի որակի ուսումնասիրություններ, տեսակների մշտադիտարկում
Տարածքների ոչնչացում կամ լքում	Ավանդական կենսակերպի խաթարում, գիտելիքների փոխանցման կորուստ	Արխիվային նյութեր, վկայություններ, վայրերի և ավանդական գործունեության քարտեզագրում
Բռնի տեղահանում	Հողատարածքներ, ռեսուրսներ և մշակութային վայրեր մուտք գործելու դժվարություններ	Ժողովրդագրական տվյալներ, վարչական փաստաթղթեր, վկայություններ և տարածքային վերլուծություններ

Այս մատրիցան պետք է առանձին կիրառվի Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի նկատմամբ: Մի տարածքի վերաբերյալ ստացված արդյունքները չպետք է տարածվեն մյուսների վրա՝ առանց համապատասխան ստուգման:

6.2. Կանայք, աղջիկները և խոցելի խմբերը

Էկոլոգիական վնասները կարող են տարբեր կերպ ազդել կանանց, աղջիկների, տարեցների, երեխաների, հաշմանդամություն ունեցող անձանց և տեղահանված տնային տնտեսությունների վրա:

Երբ ջրի, գյուղատնտեսական հողերի կամ անտառային ռեսուրսների հասանելիությունը նվազում է, կենցաղային և տնտեսական բեռը կարող է մեծանալ: Տեղահանումը կարող է նաև ընդհատել ապրուստի միջոցների հետ կապված գործունեությունը, առողջապահական ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունը և որոշ ավանդական գիտելիքների փոխանցումը:

Հետևաբար, մանրակրկիտ գնահատման համար անհրաժեշտ է հավաքագրել տվյալներ՝ ըստ սեռի, տարիքի, տեղահանված լինելու հանգամանքի և տնտեսական գործունեության՝ միաժամանակ հարգելով հարցվողների համաձայնությունը և ապահովելով զգայուն տեղեկատվության գաղտնիությունը:

6.3. Կենսամշակութային ժառանգության հասկացությունը

Կենսամշակութային ժառանգությունը բնութագրում է կենսաբազմազանության, բնապատկերների, մշակութային ավանդույթների և համայնքների կողմից փոխանցվող գիտելիքների միջև գոյություն ունեցող կապերը:

Հայկական համատեքստում այս մոտեցումը կարող է ներառել՝

- մշակաբույսերի մշակման և սերմերի ընտրության ավանդական եղանակները,
- վայրի և բուժիչ բույսերի վերաբերյալ գիտելիքները,
- անասնապահական ավանդույթները և արոտավայրերի սեզոնային կառավարման եղանակները,
- աղբյուրների, անտառների և գյուղական տարածքների համատեղ օգտագործումը,
- հոգևոր և պատմական ավանդույթների հետ կապված բնական վայրերը,
- տարածքի վերաբերյալ գիտելիքների բանավոր փոխանցումը:

Կարևոր է կենսամշակութային ժառանգությունը չշփոթել հուշարձանային ժառանգության հետ: Հուշարձանը կարող է ոչնչացվել՝ առանց ամբողջ էկոհամակարգը վնասելու, և հակառակը՝ էկոհամակարգը կարող է ենթարկվել խորքային դեգրադացման՝ առանց որևէ հուշարձանի անմիջական վնասման:

Հետևաբար, այս երկու ուղղությունները պետք է գույքագրվեն և գնահատվեն համատեղ, սակայն յուրաքանչյուրի համար կիրառելով համապատասխան ցուցանիշներ:

VII. Գիտական ծրագիր՝ հայկական բոլոր տարածքների համար

Առաջարկում եմ ստեղծել հայկական տարածքներում էկոլոգիական և կենսամշակութային վնասների փաստագրման անկախ ծրագիր, որը կկազմակերպվի երեք փոխհամակարգված տարածքային դիտակայանների շուրջ:

Դիտակայան I — Արևմտյան Հայաստան

Անտառների, խոնավ տարածքների, ջրհավաք ավազանների, հանքարդյունաբերական տեղամասերի, լեռնային էկոհամակարգերի և ավանդական էկոլոգիական գործունեության գույքագրում:

Դիտակայան II — Արևելյան Հայաստան

Անտառների, Սևանա լճի, գետերի, հանքարդյունաբերական տեղամասերի, գյուղատնտեսական տարածքների և ալպյան էկոհամակարգերի մշտադիտարկում՝ շրջակա միջավայրի առողջության ցուցանիշների կիրառմամբ:

Դիտակայան III — Արցախ

Հրդեհների և ավերածությունների քարտեզագրում, արբանյակային մշտադիտարկում, հողերի և ջրերի ուսումնասիրություն, կենսամիջավայրերի փաստագրում և տեղահանության՝ էկոլոգիական գործունեության վրա ունեցած ազդեցության գնահատում:

7.1. Տվյալների հավաքագրման և ստուգման մեթոդները

Ծրագիրը պետք է օգտագործի միմյանց լրացնող տվյալների հինգ կատեգորիա:

1. Արբանյակային պատկերներ և հեռազննում

- Իրադարձություններից առաջ և հետո ստացված պատկերների համեմատություն:
- Այրված տարածքների և բուսածածկույթի փոփոխությունների քարտեզագրում:
- Խոնավ տարածքների, հողօգտագործման և կենսամիջավայրերի փոփոխությունների մշտադիտարկում:
- Դաշտային նմուշառում պահանջող տեղամասերի բացահայտում:

2. Բնապահպանական վերլուծություններ

- Հողի, ջրի և նստվածքների նմուշառում:

- Կասկածվող նյութերին համապատասխան քիմիական վերլուծություններ:
- Կենսաբազմազանության և կենսամիջավայրերի վերականգնման ուսումնասիրություն:
- Համեմատություն վերահսկիչ տեղամասերի հետ:

3. Արխիվներ և պատմական տվյալներ

- Հին քարտեզներ, անտառային հաշվառման տվյալներ և կադաստրային փաստաթղթեր:
- Վարչական և գիտական զեկույցներ:
- Հանքարդյունաբերական, գյուղատնտեսական և ջրային տնտեսության գործունեությանը վերաբերող արխիվային նյութեր:
- Հողերի զբաղեցման և օգտագործման պատմական գործելակերպը նկարագրող փաստաթղթեր:

4. Վկայություններ և ավանդական էկոլոգիական գիտելիքներ

- Բնակիչների, գյուղատնտեսների, անասնապահների և տեղահանված անձանց հետ փաստագրված հարցազրույցներ:
- Աղբյուրների, արոտավայրերի, անտառների և ավանդական օգտագործման վայրերի մասնակցային քարտեզագրում:
- Սերնդեսերունդ փոխանցվող գիտելիքների փաստագրում:
- Վկաների համաձայնությունը և պաշտպանությունն ապահովող ընթացակարգեր:

5. Ապացույցների պահպանում

- Պատկերների ժամանակային նշագրում և աշխարհագրական տեղորոշում:
- Բնօրինակ ֆայլերի և դրանց մետատվյալների պահպանում:
- Նմուշների ծագման և ստացման գրանցամատյանի վարում:
- Ապացույցների պահպանման և փոխանցման շղթայի փաստագրում:
- Եզրակացությունների անկախ ստուգում՝ նախքան հրապարակումը:

Այս վերջին պահանջը հատկապես կարևոր է, երբ արդյունքները նախատեսված են դատական գործընթացի կամ միջազգային պատասխանատվության մեխանիզմի համար:

7.2. Աշխատանքների առաջարկվող ժամանակացույցը

Ժամանակահատված	Առաջնահերթ գործողություն	Ակնկալվող արդյունք
0–3 ամիս	Աղբյուրների գույքագրում, նախնական քարտեզագրում և տվյալների հավաքագրման արձանագրության մշակում	Փաստաթղթային միասնական շտեմարան
3–6 ամիս	Տվյալների ստուգում, հարցազրույցներ և առաջին գիտական վերլուծություններ	Անկախ նախնական զեկույց
6–12 ամիս	Խորացված էկոլոգիական գնահատում և մարդկային հետևանքների ուսումնասիրություն	Հիմնարար զեկույց՝ քարտեզներով և հավելվածներով

12–24 ամիս	Կենսամիջավայրերի մշտադիտարկում, առաջնահերթ վերականգնման աշխատանքներ և տվյալների թարմացում	Գործող դիտակայան
24 ամսից հետո	Կանոնավոր մշտադիտարկում, արդյունքների գնահատում և միջազգային համագործակցություն	Բազմամյա պահպանության ծրագիր

Այս ժամանակացույցը մեթոդաբանական առաջարկ է: Այն պետք է հարմարեցվի տեղամասեր մուտք գործելու հնարավորություններին, ֆինանսավորմանը, անվտանգության ռիսկերին և անհրաժեշտ թույլտվություններին:

VIII. Կենցաղային թափոնները և դրանց բնապահպանական ու մարդկային հետևանքները

Կենցաղային թափոնները հանրային առողջության, կենսաբազմազանության պահպանության և բնական ռեսուրսների պաշտպանության կարևորագույն խնդիրներից են: Դրանք երբեմն դիտարկվում են հիմնականում որպես համայնքային կառավարման հարց: Սակայն երբ թափոնների հավաքումը, մշակումը կամ պահեստավորումը բավարար մակարդակով չեն իրականացվում, դրանց հետևանքները զգալիորեն գերազանցում են քաղաքների և գյուղերի սահմանները. գետերն ու ջրահոսքերը տարածում են աղտոտիչները, կենդանիները կուլ են տալիս պլաստիկ նյութերը, աղբավայրերը կարող են աղտոտել հողն ու ստորերկրյա ջրերը, իսկ օրգանական թափոնների քայքայման հետևանքով առաջանում է մեթան:

Այս հարցը պետք է ներառվի Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի բնապահպանական վնասների ուսումնասիրության մեջ: Այն առանձնահատուկ նշանակություն ունի լեռնային տարածքներում, որտեղ լանջերը, տեղումները, աղբյուրներն ու ջրահոսքերը կարող են նպաստել թափոնների տարածմանը և բարդացնել դրանց մշակման ու կառավարման ենթակառուցվածքների աշխատանքը:

Համաշխարհային բանկի՝ Հայաստանի կոշտ թափոնների կառավարման ոլորտին նվիրված՝ 2024 թվականին հրապարակված զեկույցը կարևոր փաստաթղթային հիմք է Արևելյան Հայաստանի ուսումնասիրության համար: Այն անդրադառնում է համայնքային ծառայություններին, ենթակառուցվածքների կարիքներին, կառավարման ծախսերին և անհրաժեշտ բարեփոխումներին:

8.1. Ի՞նչ է ներառում կենցաղային թափոնների հասկացությունը

Կենցաղային թափոնները ներառում են բնակարաններում ամեն օր առաջացող թափոնները, սակայն ուսումնասիրության ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև կենցաղային թափոններին համարժեք թափոնները, երբ դրանց կառավարումն իրականացվում է համայնքային ծառայությունների կողմից:

Օրգանական թափոններ

Սննդի մնացորդներ, կեղևներ, այգիների թափոններ և կենսաքայքայվող նյութեր: Առանց վերահսկողության դրանց քայքայումը կարող է հանգեցնել մեթանի և աղտոտված արտահոսքային հեղուկների առաջացմանը:

Պլաստմասսա և փաթեթավորման նյութեր

Տոպրակներ, շշեր, թաղանթներ, սննդամթերքի փաթեթավորումներ և մեկանգամյա օգտագործման առարկաներ: Դրանք կարող են երկար ժամանակ պահպանվել շրջակա միջավայրում, մասնատվել՝ վերածվելով միկրոպլաստիկների, և կուլ տրվել կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների կողմից:

Մարտկոցներ, կուտակիչներ և էլեկտրոնային թափոններ

Այս թափոնները կարող են պարունակել մետաղներ կամ վտանգավոր նյութեր: Դրանք պահանջում են առանձնացված հավաքման և մշակման համակարգեր և չպետք է առանց համապատասխան նախազգուշական միջոցների խառնվեն սովորական թափոններին:

Ապակի, մետաղներ, թուղթ և ստվարաթուղթ

Այս նյութերը կարող են կրկնակի օգտագործվել կամ վերամշակվել, եթե դրանք պատշաճ կերպով տեսակավորվեն, հավաքվեն և տեղափոխվեն համապատասխան մասնագիտացված կայաններ:

Անհրաժեշտ է տարբերակել կենցաղային թափոնները արդյունաբերական, հանքարդյունաբերական, բժշկական և ռազմական թափոններից: Այս կատեգորիաները կարող են խառնվել միմյանց հետ չվերահսկվող թափոնակույտերում կամ աղբավայրերում, սակայն դրանց հետ կապված ռիսկերն ու մշակման եղանակները տարբեր են:

8.2. Աղտոտման տարածման հիմնական ուղիները

Թափոնների ոչ պատշաճ կառավարման հետևանքները կախված են դրանց բաղադրությունից, քանակից, երկրաբանական պայմաններից, կլիմայից, բնակավայրերի մոտիկությունից և պահեստավորման պայմաններից:

Տարածման ուղին	**Հնարավոր հետևանքները**
Ներթափանցում հողի մեջ	Տեղային աղտոտում և հողի որակի վատթարացում
Աղտոտված արտահոսքային հեղուկների հոսք	Լուծված նյութերի տեղափոխում դեպի ստորերկրյա ջրեր և աղբյուրներ
Մակերևութային հոսք դեպի գետեր	Պլաստիկի, օրգանական նյութերի, նստվածքների և աղտոտիչների տեղափոխում
Բաց տարածքում թափոնների այրում	Մասնիկների արտանետումներ և, կախված այրվող թափոնների տեսակից, թունավոր նյութերի արտազատում
Օրգանական նյութերի քայքայում	Մեթանի և այլ գազերի առաջացում, տհաճ հոտերի տարածում
Քամու միջոցով տարածում	Պլաստիկի կուտակում արոտավայրերում, անտառներում և բնական կենսամիջավայրերում
Թափոնների կուտակում կենսամիջավայրերում	Կենդանիների կողմից թափոնների կուլ տալու, դրանց մեջ խճճվելու և կենդանական աշխարհի բնականոն կենսագործունեության խաթարման վտանգներ

Ռիսկը չպետք է նույնացնել փաստացի հաստատված աղտոտման հետ: Օրինակ՝ աղբավայրի առկայությունը որևէ աղբյուրի մոտ հիմնավորում է դրա վիճակի գնահատման անհրաժեշտությունը, սակայն ինքնին չի ապացուցում, որ այդ աղբյուրը աղտոտված է: Դրա համար անհրաժեշտ են նմուշառում և լաբորատոր վերլուծություններ:

IX. Կենցաղային թափոնները Արևմտյան Հայաստանում

9.1. Բարձրավանդակներին հարմարեցված տարածքային մոտեցում

Արևմտյան Հայաստանի դեպքում գնահատումը պետք է ընդգրկի գյուղական տարածքները, քաղաքային կենտրոնները, լեռնային գյուղերը, ջրհավաք ավազանները և այն շրջանները, որտեղ թափոնների հավաքման ու մշակման ենթակառուցվածքները բավարար չեն:

Կենցաղային թափոնները կարող են առանձնահատուկ ճնշում գործադրել լեռնային միջավայրերի վրա, երբ թափոնակույտերը տեղակայված են լանջերին, աղբյուրների հարևանությամբ կամ գետերը սնուցող հովիտներում:

Ուսումնասիրության հիմնական ուղղությունները պետք է լինեն՝

- ճանապարհների, գյուղերի և ջրահոսքերի եզրերին առաջացած չարտոնված թափոնակույտերը,
- չվերահսկվող կամ անբավարար մեկուսացված աղբավայրերը,
- կենցաղային թափոնների այրումը,
- պլաստիկի և փաթեթավորման նյութերի թափումը ձորակներում և արոտավայրերում,
- գյուղական տարածքներում օրգանական թափոնների և կեղտաջրերի կառավարումը,
- մարտկոցների, կուտակիչների և էլեկտրոնային սարքերի համար առանձին հավաքման ու մշակման համակարգերի հնարավոր բացակայությունը:

Այս երևույթները պետք է դիտարկվեն որպես ուսումնասիրության առաջնահերթ ուղղություններ և չպետք է ներկայացվեն որպես Արևմտյան Հայաստանի բոլոր նահանգներում համատարած արձանագրված փաստեր:

Ստորև ներկայացնում եմ տեքստի ամբողջական թարգմանությունը արևելահայերեն՝ պահպանելով բաժինների համարակալումը, վերնագրերը, բոլոր մանրամասները, թվային տվյալները, աղյուսակները և իրավական ու բնապահպանական եզրույթները:

9.2. Հետևանքները էկոհամակարգերի համար

Ա. Աղբյուրներ, գետեր և ստորերկրյա ջրեր

Անձրևաջրերը կարող են աղբավայրերից դեպի առվակներ, աղբյուրներ և գետեր տեղափոխել օրգանական նյութեր, պլաստմասսա և աղտոտող նյութեր: Հետևանքները պետք է ուսումնասիրվեն ջրահավաք ավազանի ամբողջ տարածքի ընդգրկմամբ, այլ ոչ միայն աղբավայրի անմիջական հարևանությամբ:

Բ. Արոտավայրեր և վայրի կենդանական աշխարհ

Կենդանիները կարող են կուլ տալ պլաստմասսայե թափոններ կամ հայտնվել թափոնների մեջ թակարդված վիճակում: Սննդային թափոնների կուտակումները նույնպես կարող են տեղային մակարդակում փոխել որոշ տեսակների վարքագիծը՝ կենդանիներին գրավելով դեպի բնակեցված տարածքներ:

Գ. Մթնոլորտային աղտոտում

Բաց տարածքում թափոնների այրումը կարող է մոտակա բնակավայրերի բնակիչներին ենթարկել մանր մասնիկների և թունավոր նյութերի ազդեցությանը, հատկապես երբ այրվում են պլաստմասսա, էլեկտրոնային սարքեր կամ այլ բարդ բաղադրություն ունեցող թափոններ:

9.3. Հետևանքները հայ բնիկ բնակչության համար

Թափոնների ոչ պատշաճ կառավարումը կարող է նվազեցնել գյուղական համայնքների կյանքի որակը և բացասաբար ազդել այն գործունեության վրա, որն անմիջականորեն կախված է հողից ու ջրից:

Գնահատման ենթակա հետևանքներն են՝

- խմելու և ոռոգման նպատակով օգտագործվող ջրի որակի վատթարացումը,
- ծխի կամ աղտոտող նյութերի ազդեցությանը ենթարկվելու վտանգները,
- գյուղատնտեսության և անասնապահության հնարավոր տնտեսական կորուստները,
- պատմական լանդշաֆտների և ավանդական սովորույթների հետ կապված վայրերի դեգրադացումը,
- համայնքների համար թափոնների հավաքման և մշակման ծախսերի ավելացումը,
- բնական պաշարների որակի նկատմամբ վստահության կորուստը:

Այս տարածքների հետ պատմականորեն կապված հայկական համայնքների պարագայում հարցը պետք է ուսումնասիրվի նաև կենսամշակութային ժառանգության տեսանկյունից: Աղբյուրի, արոտավայրի կամ բնական տարածքի աղտոտումը կարող է վնասել միաժամանակ և՛ նյութական պաշարը, և՛ սերնդեսերունդ փոխանցվող համայնքային գործունեությունը:

Այնուամենայնիվ, հիմնավոր և գիտականորեն ճշգրիտ ապացույցներ ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր վնաս կապել տեղական տվյալների հետ՝ աղտոտվածության չափումների, վկայությունների, տնտեսական վերլուծությունների և համապատասխան ավանդույթների ու սովորույթների փաստագրման միջոցով:

X. Կենցաղային թափոնները Արևելյան Հայաստանում

10.1. Թափոնների կառավարման փաստագրված հիմնախնդիր

Արևելյան Հայաստանի իրավիճակը կարելի է վերլուծել ազգային տվյալների հիման վրա, մասնավորապես՝ Համաշխարհային բանկի՝ 2024 թվականին հրապարակված զեկույցի միջոցով, որը վերաբերում է կոշտ թափոնների կառավարմանը և ոլորտի բարեփոխումների ծրագրին:

Զեկույցի գնահատմամբ՝ 2022 թվականին արտադրվել է շուրջ 707 000 տոննա համայնքային թափոն, որոնց կառավարման ընդհանուր արժեքը կազմել է մոտ 13,5 միլիարդ հայկական դրամ: Բարեփոխումների ծրագիրն ընդգծում է սանիտարական նորմերին համապատասխան աղբավայրերի, թափոնների հավաքման սարքավորումների և ոլորտի ֆինանսավորման բարելավման անհրաժեշտությունը:

Այս թվերը վերաբերում են ամբողջ երկրի համայնքային թափոններին, այլ ոչ բացառապես կենցաղային թափոններին: Դրանք չպետք է մեկնաբանվեն նաև որպես բնության մեջ փաստացի լքված թափոնների քանակի ցուցանիշ:

10.2. Բնապահպանական հիմնական խնդիրները

Հավաքում և չարտոնված աղբակույտեր

Թափոնների հավաքման ծառայությունների ընդգրկվածությունը, հավաքման հաճախականությունը և մշակման կայանների հասանելիությունը պետք է ուսումնասիրվեն յուրաքանչյուր համայնքի համար առանձին: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել գյուղական և լեռնային շրջաններին՝ հաշվի առնելով տեղափոխման հեռավորություններն ու տեղագրական սահմանափակումները:

Գետեր և ջրահավաք ավազաններ

Բնության մեջ լքված թափոնները կարող են տեղափոխվել դեպի գետեր և ճահճային տարածքներ: Մոնիթորինգի ընթացքում, մասնավորապես, պետք է ուշադրություն դարձնել այն ջրահոսքերին, որոնք սնուցում են գյուղատնտեսական պաշարներն ու Սևանա լճի էկոհամակարգերը:

Աղբավայրեր և արտահոսող աղտոտված հեղուկներ

Թափոնների կուտակման վայրերը պետք է գնահատվեն՝ հաշվի առնելով դրանց մեկուսացման հուսալիությունը, աղտոտված ջրերի հավաքման համակարգերը, գազերի վերահսկողությունը, բնակավայրերին մոտ գտնվելը և հիդրոերկրաբանական պայմանները:

10.3. Կապը կենսաբազմազանության և առողջության հետ

Հնարավոր հետևանքները վերաբերում են ջրային տեսակներին, թռչուններին, կաթնասուններին, գյուղատնտեսական հողերին և գետերի ու այլ աղտոտման աղբյուրների հարևանությամբ բնակվող բնակչությանը:

Առողջական ռիսկերը կարող են կապված լինել ջրում աղտոտող նյութերի առկայության, ծխի ներշնչման, տարբեր անհարմարությունների և վտանգավոր թափոնների ազդեցության հետ: Այդ ռիսկերը պետք է հաստատել բնապահպանական վերլուծությունների միջոցով, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև առողջապահական ուսումնասիրություններով:

Առաջնահերթ խնդիրն ինտեգրված համակարգի ստեղծումն է, որը կներառի թափոնների կանոնավոր հավաքում, դրանց տեսակավորում առաջացման վայրում, կենսաթափոնների կոմպոստացում, վերականգնման ենթակա նյութերի վերամշակում և մնացորդային թափոնների վերահսկվող հեռացում:

Համաշխարհային բանկը, մասնավորապես, խորհուրդ է տալիս աստիճանաբար բարելավել թափոնների հավաքումն ու անվտանգ հեռացումը, նախքան դրանց վերականգնման և վերամշակման համակարգերի ընդլայնումը:

XI. Կենցաղային թափոնները Արցախում

11.1. Իրավիճակի ուսումնասիրությունը՝ հակամարտության և տեղահանության համատեքստում

Արցախում կենցաղային թափոնների ուսումնասիրությունը պետք է հաշվի առնի մի շարք գործոններ՝ հակամարտությունների հետևանքով առաջացած ավերածությունները, բնակչության տեղահանությունը, հողօգտագործման փոփոխությունները, որոշ տարածքներ մուտք գործելու դժվարությունները և համայնքային ծառայությունների հնարավոր ընդհատումները:

Այնուամենայնիվ, պետք է խուսափել առանց ստուգելի տվյալների պնդելուց, թե թափոնների որոշակի քանակություն է լքվել կամ կոնկրետ վայրեր են աղտոտվել:

Գնահատումը պետք է կենտրոնանա թափոնների հավաքման ընդհատումների, չվերահսկվող կուտակումների և շենքերի ու ենթակառուցվածքների օգտագործման փոփոխությունների հնարավոր հետևանքների վրա:

11.2. Ուսումնասիրության առաջնահերթ ռիսկերը

Ոլորտ	**Ուսումնասիրման ենթակա ռիսկեր**	**Ստուգման մեթոդներ**
Բնակավայրերում կենցաղային թափոններ	Կուտակում, քամու միջոցով տարածում, անհարմարություններ և վնասատուների բազմացում	Ամսաթվերով թվագրված պատկերներ, դաշտային ուսումնասիրություններ, աշխարհագրական կոորդինատներով գույքագրումներ
Ջրահոսքերի հարևանությամբ գտնվող կուտակումներ	Պլաստմասսայի և աղտոտող նյութերի տեղափոխում	Ջրի, նստվածքների և թափոնների նմուշառում
Գործող կամ նախկին աղբավայրեր	Աղտոտված հեղուկների արտահոսք, գազերի արտանետումներ, թափոնակույտերի անկայունություն	Տեխնիկական զննում և բնապահպանական վերլուծություններ
Ավերածություններից առաջացած թափոններ	Կենցաղային թափոնների, շինանյութերի և հնարավոր վտանգավոր թափոնների խառնման հավանականություն	Տեսակավորում, նյութերի բնութագրում և անվտանգության արձանագրության կիրառում
Մարտկոցներ, կուտակիչներ և էլեկտրոնային սարքեր	Մետաղների և այլ վտանգավոր նյութերի տարածման ռիսկեր	Գույքագրում և նպատակային վերլուծություններ
Անմատչելի տարածքներ	Մոնիթորինգի և վերականգնման դժվարություններ	Հեռազննում, լուսանկարչական արխիվներ և հեռահար ուսումնասիրություններ

Ավերված շենքերից առաջացած թափոնները պետք է մշակվեն կենցաղային թափոններից առանձին: Դրանց դեպքում կարող է անհրաժեշտ լինել վտանգավոր նյութերի հայտնաբերման ուսումնասիրություն՝ հաշվի առնելով շենքերի կառուցման ժամանակաշրջանը և դրանց բաղադրությունը:

Չպայթած զինամթերքը և ռազմական մնացորդները, իրենց հերթին, պահանջում են մասնագիտացված ընթացակարգեր և երբեք չպետք է մշակվեն սովորական քաղաքացիական մաքրման աշխատանքների շրջանակում:

11.3. Հետևանքները տեղահանված հայ բնակչության համար

2023 թվականին Արցախից հայ բնիկ բնակչության տեղահանությունը երկու տարբեր խնդիր է առաջացնում:

Առաջինը վերաբերում է տեղահանված անձանց կենսապայմաններին՝ սանիտարահիգիենիկ ծառայությունների հասանելիությանը, բնակության վայրերում թափոնների հավաքմանը, լրացուցիչ ծախսերին և առողջական հնարավոր ռիսկերին:

Երկրորդը վերաբերում է իրենց ծագման տարածքներին՝ թափոնների մշակման կայանների աշխատանքին հետևելու, աղբավայրերը վերահսկելու, բնապահպանական փոփոխությունները փաստագրելու և տարածքների վերականգնմանը մասնակցելու դժվարություններին:

Այս երկու հարթությունները չպետք է շփոթել: Բնակության վայրում թափոնների հավաքման խափանումը չի ապացուցում ծագման տարածքում աղտոտվածության առկայությունը: Հակառակը՝ նախկին բնակավայր մուտք գործելու անհնարինությունը նույնպես ինքնաբերաբար չի բացահայտում այնտեղ գտնվող ենթակառուցվածքների ներկայիս վիճակը:

Հետևաբար, մոնիթորինգի ծրագիրը պետք է տեղահանված անձանց վերաբերյալ տվյալները համադրի Արցախի տարածքների առանձին բնապահպանական գույքագրման հետ:

11.4. Արցախին հարմարեցված բնապահպանական մոնիթորինգի ծրագիր

Առաջարկում եմ ստեղծել աշխարհագրական կոորդինատներով գույքագրում, որը կներառի՝

- նախկին աղբավայրերը և թափոնների հավաքման հայտնի կետերը,
- արբանյակային պատկերներում հայտնաբերված չարտոնված աղբակույտերը,
- մոտակայքում գտնվող գետերը, աղբյուրները և ճահճային տարածքները,
- այն վայրերը, որտեղ շինարարական թափոնները հնարավոր է խառնված լինեն կենցաղային թափոններին,
- այն կայանները, որոնց ներկայիս վիճակը հնարավոր չէ ստուգել,
- այն տարածքները, որտեղ հողի կամ ջրի նմուշառման և վերլուծության իրականացումը առաջնահերթ է:

Յուրաքանչյուր գրանցում պետք է նշի դիտարկման ամսաթիվը, տեղեկատվության աղբյուրը, վստահելիության աստիճանը, ենթադրվող ռիսկերը և առկա վերլուծությունների արդյունքները, եթե այդպիսիք կան:

Այս մեթոդը հնարավորություն կտա տարբերակել փաստացի զննված տարածքները, միայն արբանյակային պատկերներով դիտարկված վայրերը և այն տարածքները, որոնց վերաբերյալ վերջին շրջանի տեղեկություններ չկան:

XII. Կենցաղային թափոնները, միջազգային իրավունքը և բնիկ բնակչության իրավունքները

Թափոնների կառավարումը կարելի է ներառել COP17-ի համար առաջարկվող իրավական մոտեցման մեջ, սակայն կիրառելի իրավական գործիքները պետք է օգտագործվեն ճշգրտությամբ:

12.1. Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիա

Աղտոտման կանխարգելումը, կենսամիջավայրերի պահպանումը և էկոհամակարգերի վրա ճնշումների նվազեցումն անմիջականորեն առնչվում են Կոնվենցիայի նպատակներին:

Հետևաբար, կենցաղային թափոններին վերաբերող նախաձեռնությունը կարող է նպաստել՝

- բնական կենսամիջավայրերում պլաստմասսայի կուտակման կանխարգելմանը,
- դեպի ջրահոսքեր աղտոտող նյութերի արտահոսքի նվազեցմանը,
- ճահճային տարածքների և լեռնային էկոհամակարգերի պաշտպանությանը,

- թափոնների կրճատման, կրկնակի օգտագործման և վերամշակման խթանմանը,
- կենսաբազմազանության վրա աղտոտման հետևանքների մոնիթորինգի բարելավմանը:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է տարբերակել սովորական համայնքային թափոնները վտանգավոր նյութերից, որոնց նկատմամբ կարող են կիրառվել լրացուցիչ կարգավորումներ:

12.2. Մարդու իրավունքները և առողջ շրջակա միջավայրի հասանելիությունը

Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեայի 76/300 բանաձևը, որն ընդունվել է 2022 թվականին, ճանաչում է մաքուր, առողջ և կայուն շրջակա միջավայրի իրավունքը: Այս բանաձևը կարևոր հղում է բնակչության վրա աղտոտման հետևանքներն ուսումնասիրելու համար, սակայն ինքնին չի ստեղծում փոխհատուցման ինքնաշխատ մեխանիզմ:

Այն դեպքերում, երբ թափոններն իրականում աղտոտում են ջրային պաշարը կամ բնակչությանը ենթարկում վտանգավոր նյութերի ազդեցությանը, իրավական վերլուծությունը պետք է հաշվի առնի մասնավորապես՝

- խմելու ջրի և սանիտարահիգիենիկ ծառայությունների հասանելիությունը,
- բնապահպանական տեղեկատվության հասանելիությունը,
- համայնքների մասնակցությունը որոշումների կայացմանը,
- վնասի դեպքում առկա իրավական պաշտպանության միջոցները,
- կիրառելի իրավունքի շրջանակում նախատեսված կանխարգելման, վերահսկողության և վնասի հատուցման պարտավորությունները:

12.3. Թափոնները և բնիկ ժողովուրդների իրավունքները

Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի հռչակագրի 25-րդ, 26-րդ և 29-րդ հոդվածները կարող են վերլուծական շրջանակ ապահովել այն դեպքերում, երբ շրջակա միջավայրին հասցված վնասը ազդում է համապատասխան համայնքների հողերի, պաշարների և ավանդական գործունեության վրա:

Օրինակ՝ ավանդական արոտավայրը աղտոտող աղբավայրը կարող է առաջացնել բնապահպանական, տնտեսական և մշակութային խնդիրներ: Սակայն վնասի իրավական որակավորումը պահանջում է ապացուցել աղտոտվածության փաստը, դրա կապը տվյալ տարածքի հետ և կիրառելի իրավունքների առկայությունը:

Փաստագրման ընթացքում անհրաժեշտ է նաև խուսափել ավանդական պաշարների կամ մշակութային վայրերի վերաբերյալ այնպիսի զգայուն տեղեկությունների բացահայտումից, որոնց տեղադրությունը համայնքները ցանկանում են գաղտնի պահել:

XIII. Թափոնների կրճատման գործողությունների ծրագիր երեք տարածքներում

Ամենաարդյունավետ ռազմավարությունը թափոնների առաջացման կանխարգելմանն ու հավաքմանը առաջնահերթություն տալն է, այնուհետև՝ դրանց բաղադրությանը համապատասխան մշակման համակարգերի զարգացումը:

Գործնական առաջնահերթություններ

1. Ապահովել թափոնների կանոնավոր հավաքումը

Քարտեզագրել այն տարածքները, որտեղ հավաքման ծառայությունները բավարար չեն, չարտոնված աղբակույտերի վայրերը և համայնքների տեխնիկական սարքավորումների կարիքները:

2. Զարգացնել տեսակավորումն ու կրկնակի օգտագործումը

Ստեղծել ապակու, թղթի, մետաղների և պլաստմասսայի հավաքման ու մշակման համակարգեր, ինչպես նաև տեղական պայմաններին հարմարեցված կրկնակի օգտագործման մեխանիզմներ:

3. Մշակել կենսաթափոնները

Խթանել կենցաղային և համայնքային կոմպոստացումը, երբ ապահովված են անհրաժեշտ սանիտարական և տեխնիկական պայմանները, հատկապես սննդային և այգեգործական թափոնների համար:

4. Ապահովել վտանգավոր թափոնների անվտանգ կառավարումը

Կազմակերպել մարտկոցների, կուտակիչների, էլեկտրոնային սարքերի և մասնագիտացված մշակում պահանջող այլ թափոնների առանձին հավաքում:

5. Պաշտպանել աղբյուրներն ու ջրահոսքերը

Բացահայտել զգայուն ջրահավաք ավազաններում գտնվող աղբակույտերը, վերահսկել ջրի որակը և, երբ վերլուծությունները դա հիմնավորում են, վերականգնել աղտոտված տարածքները:

Առաջարկվող մոնիթորինգային ցուցանիշներ

Ցուցանիշ	**Նպատակ**
Մեկ բնակչի հաշվով առաջացած թափոնների քանակը	Գնահատել թափոնների առաջացման փոփոխությունը
Կանոնավոր հավաքվող թափոնների բաժինը	Գնահատել ծառայությունների ընդգրկվածությունը
Հաշվառված և վերացված չարտոնված աղբակույտերի թիվը	Հետևել կանխարգելման առաջընթացին
Տեսակավորված, կրկնակի օգտագործված կամ վերամշակված թափոնների բաժինը	Գնահատել նյութերի վերականգնման ծավալը
Օգտագործման համար վերականգնված կենսաթափոնների բաժինը	Նվազեցնել օրգանական նյութերի աղբավայրերում թաղումը
Գնահատված թափոնապահեստավորման վայրերի թիվը	Գնահատել բնապահպանական վերահսկողության աշխատանքները
Առաջնահերթ աղբավայրերի հարևանությամբ գտնվող ջրերի որակը	Հայտնաբերել հնարավոր աղտոտվածությունը
Մոնիթորինգին մասնակցող համայնքների թիվը	Գնահատել տեղական մասնակցությունը

Այս ցուցանիշները պետք է ուղեկցվեն ելակետային տվյալներով, հաշվարկման մեթոդաբանությամբ և հրապարակման պարբերականությամբ: Որևէ քանակական նպատակ չպետք է սահմանվի՝ առանց համապատասխան տարածքի տեխնիկական և ֆինանսական հնարավորությունները գնահատելու:

XIV. COP17-ի համար նախատեսված հայտարարության առաջարկ

Կենցաղային թափոնների կառավարումը և աղտոտման կանխարգելումը հայկական տարածքներում

Կենսաբազմազանության պաշտպանությունը պետք է ներառի նաև կենցաղային և համայնքային թափոնների խնդիրը, քանի որ դրանց ոչ պատշաճ կառավարումը կարող է նպաստել հողի, ջրի և օդի աղտոտմանը, բնական կենսամիջավայրերի դեգրադացմանը և բնակչության՝ առողջության համար վտանգավոր գործոնների ազդեցությանը ենթարկվելուն:

Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի տարածքներում թափոնների կառավարման պայմանները պետք է գնահատվեն՝ հաշվի առնելով տարածքների առանձնահատկությունները, առկա ենթակառուցվածքները, աշխարհագրական սահմանափակումները, հակամարտությունների հետևանքով առաջացած փոփոխությունները և որոշ վայրեր մուտք գործելու դժվարությունները:

Մենք պահանջում ենք խրախուսել՝

1. Աղբավայրերի, չարտոնված աղբակույտերի և էկոհամակարգերի վրա ազդեցություն ունենալու հավանականություն ունեցող թափոնապահեստավորման վայրերի անկախ գույքագրումը:
2. Առաջնահերթ համարվող տարածքների հարևանությամբ գտնվող հողի, մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի որակի գնահատումը:
3. Թափոնների հավաքման, տեսակավորման, կրկնակի օգտագործման, վերամշակման և օրգանական թափոնների համապատասխան մշակման համակարգերի զարգացումը:

5. Մարտկոցների, կուտակիչների, էլեկտրոնային թափոնների և այլ վտանգավոր թափոնների համար առանձին հավաքման ու մշակման համակարգերի ստեղծումը:

6. Աղտոտված տարածքների վերականգնումը՝ գիտական վերլուծությունների, առողջապահական և էկոլոգիական առաջնահերթությունների հիման վրա:

7. Տուժած համայնքների, այդ թվում՝ տեղահանված անձանց մասնակցությունը վնասների փաստագրմանը և վերականգնման միջոցառումների սահմանմանը:

8. Թափոնների քանակների, մշակման կայանների, չարտոնված աղբակույտերի և շրջակա միջավայրի որակի վերաբերյալ ստուգելի տվյալների պարբերական հրապարակումը:

Թափոնների կայուն կառավարումը կենսաբազմազանության պահպանության անփոխարինելի բաղադրիչ է: Այն նպաստում է ջրային պաշարների, գյուղատնտեսական հողերի, անտառների, արոտավայրերի և համայնքների կենսապայմանների պաշտպանությանը:

Այսպիսով, աղտոտման կանխարգելումն ու էկոհամակարգերի վերականգնումը պետք է ներառվեն բնապահպանական պահպանության քաղաքականություններում՝ հարգելով համապատասխան բնակչության իրավունքները և հիմնվելով թափանցիկ ու անկախ ստուգման ենթակա տվյալների վրա:

Կենցաղային թափոնների խնդրի ներառումը լրացնում և ամբողջացնում է սկզբնական ուսումնասիրությունը: Այն հնարավորություն է տալիս անդրադառնալու ոչ միայն հրդեհների և հակամարտությունների հետևանքով առաջացած ակնառու վնասներին, այլև շրջակա միջավայրի վրա ամենօրյա այն ճնշումներին, որոնք կարող են կուտակվել տարիների ընթացքում:

Արևմտյան Հայաստանի համար դեռևս անհրաժեշտ է կազմել թափոնների կառավարման կայանների և աղբակույտերի վերաբերյալ հավաստի տարածքային գույքագրում:

Արևելյան Հայաստանի համար Համաշխարհային բանկի ուսումնասիրությունները գործնական ելակետ են ապահովում բարեփոխումների կարիքները վերլուծելու համար:

Արցախի համար առաջնահերթ է փաստագրել թափոնների կառավարման կայանների վիճակը, հավաքման հնարավոր խափանումները և տարածքային փոփոխությունների բնապահպանական հետևանքները՝ առանց չստուգված վնասների առկայությունը կանխավ ենթադրելու:

Այս ամբողջ աշխատանքը պետք է միավորվի էկոլոգիական և կենսամշակութային մոնիթորինգի միասնական ծրագրում՝ երեք տարածքային բաղադրիչներով, ընդհանուր գիտական արձանագրություններով և համապատասխան համայնքների մասնակցությամբ:

COP17-ում պաշտպանվող հիմնական սկզբունքը պարզ է. կենսաբազմազանության պահպանումը պահանջում է նաև թափոնների անվտանգ կառավարում, աղտոտման կանխարգելում և բնական պաշարներից կախված բնակչության պաշտպանություն:

XV. COP17-ին ներկայացվելիք պահանջները

COP17-ը հնարավորություն է ընձեռում այս հարցերը ներկայացնելու պատվիրակությունների, գիտական հաստատությունների, բնապահպանական կազմակերպությունների, բնիկ ժողովուրդների և տեղական համայնքների ներկայացուցիչների ուշադրությանը:

Օգտակար կլինի ներկայացնել հստակ, չափելի և Կոնվենցիայի լիազորություններին համապատասխան պահանջներ:

15.1. Վեց առաջնահերթ պահանջ

1. Զինված հակամարտությունների հետ կապված բնապահպանական վնասների կարևորության ճանաչումը կենսաբազմազանության գնահատման գործընթացներում: Պահանջել, որ կենսաբազմազանության մոնիթորինգի համապատասխան համակարգերում փաստագրվեն կենսամիջավայրերի կորուստները, հրդեհները, աղտոտվածությունը և էկոլոգիական խաթարումները:

2. Արցախի անկախ գիտական գնահատմանն աջակցությունը: Առաջնահերթություն տալ հրդեհված տարածքների չափերի ստուգմանը, հնարավոր աղտոտող նյութերի հայտնաբերմանը, անտառներին հասցված վնասների գնահատմանը և երկարաժամկետ հետևանքների մոնիթորինգին:

3. Երեք տարածքներում էկոլոգիական դիտակետերի ստեղծման խրախուսումը: Մշակել միասնական արձանագրություններ, համադրելի տվյալների համակարգեր և արխիվացման մեխանիզմներ՝ բնապահպանական մոնիթորինգի շարունակականությունն ապահովելու համար:

4. Համապատասխան համայնքների արդյունավետ մասնակցության ապահովումը: Պահպանության առաջնահերթությունների սահմանման գործընթացում ներգրավել բնակիչներին, տեղահանված անձանց, հետազոտողներին և ավանդական գիտելիքների կրողներին:

5. Վերականգնման համար ֆինանսական միջոցների ներգրավումը: Բացահայտել ֆինանսավորման մեխանիզմներ՝ անկախ ուսումնասիրությունների, հողերի և անտառների վերականգնման, ջրի որակի վերահսկողության և կենսամշակութային ժառանգության պահպանության համար:

6. Բնապահպանական մեխանիզմների և մարդու իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների միջև համագործակցության ամրապնդումը: Խրախուսել երկխոսությունը Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի, ՄԱԿ-ի իրավասու մարմինների, միջազգային մարդասիրական իրավունքի մասնագետների և գիտական հաստատությունների միջև՝ առանց դրանց համապատասխան լիազորությունները շփոթելու:

15.2. Ինչ կարելի է անմիջականորեն պահանջել COP17-ից

COP17-ը կարող է նպաստել պարտավորությունների ստանձնմանը, տեխնիկական համագործակցությանը, գիտելիքների փոխանակմանը, ռեսուրսների ներգրավմանը և կենսաբազմազանության հիմնախնդիրների ներառմանը հանրային քաղաքականության մեջ:

Այնուամենայնիվ, իրավական առումով ճշգրիտ չի լինի պահանջել COP17-ից՝ որպես այդպիսին՝

- որևէ պետության կամ անհատի քրեական պատասխանատվության հաստատում,
- զինամթերքի բաղադրության որոշում՝ առանց մասնագիտական փորձաքննության,
- տարածքային պահանջի վերաբերյալ վերջնական որոշման կայացում,
- դատական կարգով փոխհատուցման տրամադրման հրահանգում,
- վիճարկվող տարածքում որևէ ժողովրդի իրավական կարգավիճակի վերջնական ճանաչում:

Կախված դրանց բնույթից՝ այս պահանջները վերաբերում են այլ ընթացակարգերի կամ հաստատությունների իրավասությանը: Առավել հիմնավոր ռազմավարությունն է COP17-ն օգտագործել փաստագրման, կանխարգելման, վերականգնման և միջազգային տեսանելիության ամրապնդման համար, այնուհետև համապատասխան նյութերը փոխանցել իրավասու մեխանիզմներին:

XVI. COP17-ի մասնակիցներին ներկայացվելիք հայտարարության նախագիծ

Հանուն հայ բնիկ բնակչության կենսաբազմազանության, տարածքների և կենսամշակութային ժառանգության պաշտպանության

Ներդրում COP17-ին — Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիա, Երևան, 2026 թվականի հոկտեմբեր

Կենսաբազմազանության լիարժեք պահպանումն անհնար է ապահովել առանց էկոհամակարգերի, բնական պաշարների և այն բնակչության պաշտպանության, որն այդ պաշարների հետ կապված է պատմական, մշակութային և տնտեսական կապերով:

Արևմտյան Հայաստանի, Արևելյան Հայաստանի և Արցախի տարածքներում առկա են բնապահպանական խնդիրներ, որոնք արժանի են խորացված գիտական և միջազգային ուշադրության: Անտառների դեգրադացումը, հրդեհները, հողի և ջրի հնարավոր աղտոտումը, հանքային ու ջրային պաշարների վրա ճնշումները, ինչպես նաև զինված հակամարտությունների հետևանքները պետք է գնահատվեն թափանցիկ, անկախ և ստուգելի մեթոդներով:

Արցախում 2020 թվականի նոյեմբերին Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանության հաստատությունների հրապարակած զեկույցներում, մասնավորապես, նշվել է, որ հրդեհների հետևանքով վնասվել է շուրջ 1 815 հեկտար անտառ: Այս տվյալները պահանջում են խորացված էկոլոգիական մոնիթորինգ, առկա ապացույցների պատշաճ պահպանում և կենսամիջավայրերի, բնական պաշարների ու բնակչության առողջության վրա հետևանքների անկախ գնահատում:

Բռնի տեղահանությունը կարող է նաև խոչընդոտել հողերի, բնական պաշարների և այն վայրերի հասանելիությունը, որտեղ փոխանցվում են ավանդական էկոլոգիական գիտելիքները: Հետևաբար, կենսաբազմազանության պահպանության գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել էկոհամակարգերի, մշակութային գործունեության և համապատասխան համայնքների կենսապահովման միջոցների միջև կապերը:

Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի և Կունմինգ-Մոնրեալի կենսաբազմազանության գլոբալ շրջանակի համատեքստում մենք կոչ ենք անում մասնակիցներին՝

1. Աջակցել համապատասխան տարածքներում բնապահպանական վնասների անկախ գիտական փաստագրմանը:
2. Ամրապնդել անտառների, հողերի, ջրային պաշարների և բնական կենսամիջավայրերի մոնիթորինգը:
3. Խթանել համապատասխան բնակչության արդյունավետ մասնակցությունը և նրանց ավանդական էկոլոգիական գիտելիքների պահպանումը:
4. Ներգրավել ռեսուրսներ՝ դեգրադացված էկոհամակարգերի վերականգնման և երկարաժամկետ բնապահպանական մոնիթորինգի համար:

5. Խրախուսել համագործակցությունը բնապահպանական հաստատությունների, մարդու իրավունքների պաշտպանության մարմինների և միջազգային իրավունքի մասնագետների միջև:
6. Ապահովել, որ զինված հակամարտությունների բնապահպանական հետևանքները հաշվի առնվեն կենսաբազմազանության գնահատման և վերականգնման քաղաքականությունների մշակման գործընթացներում:

Կենսաբազմազանությունը համընդհանուր ժառանգություն է, որի պահպանումը պահանջում է հավաստի տվյալներ, կիրառելի իրավունքի հիման վրա ուսումնասիրված պատասխանատվություն և արդյունավետ միջազգային համագործակցություն:

Բնության վերականգնումը, բնակչության պաշտպանությունը և էկոլոգիական գիտելիքների փոխանցումը պետք է դիտարկվեն որպես փոխլրացնող նպատակներ: Դրանք անհրաժեշտ են էկոհամակարգերի կայուն պահպանության և մարդկային համայնքների դիմակայունության ապահովման համար:

XVII. Միջազգային հղումներ և հավաքագրման ենթակա փաստաթղթեր

Այս ուսումնասիրությունը գիտական և իրավաքաղաքագիտական դոսյեի վերածելու համար ստորև նշված աղբյուրները պետք է կազմեն փաստաթղթային հիմքը:

CONVENTION
ON BIOLOGICAL DIVERSITY

UNITED NATIONS
1992

1. Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիան և COP17-ի փաստաթղթերը

Պաշտոնական փաստաթղթեր, օրակարգ, որոշումներ, աշխատանքային փաստաթղթեր և դիտորդների մասնակցությանը վերաբերող տեղեկություններ:

- COP17-ի պաշտոնական կայք · Երևանում անցկացվող COP17-ի պաշտոնական կայք

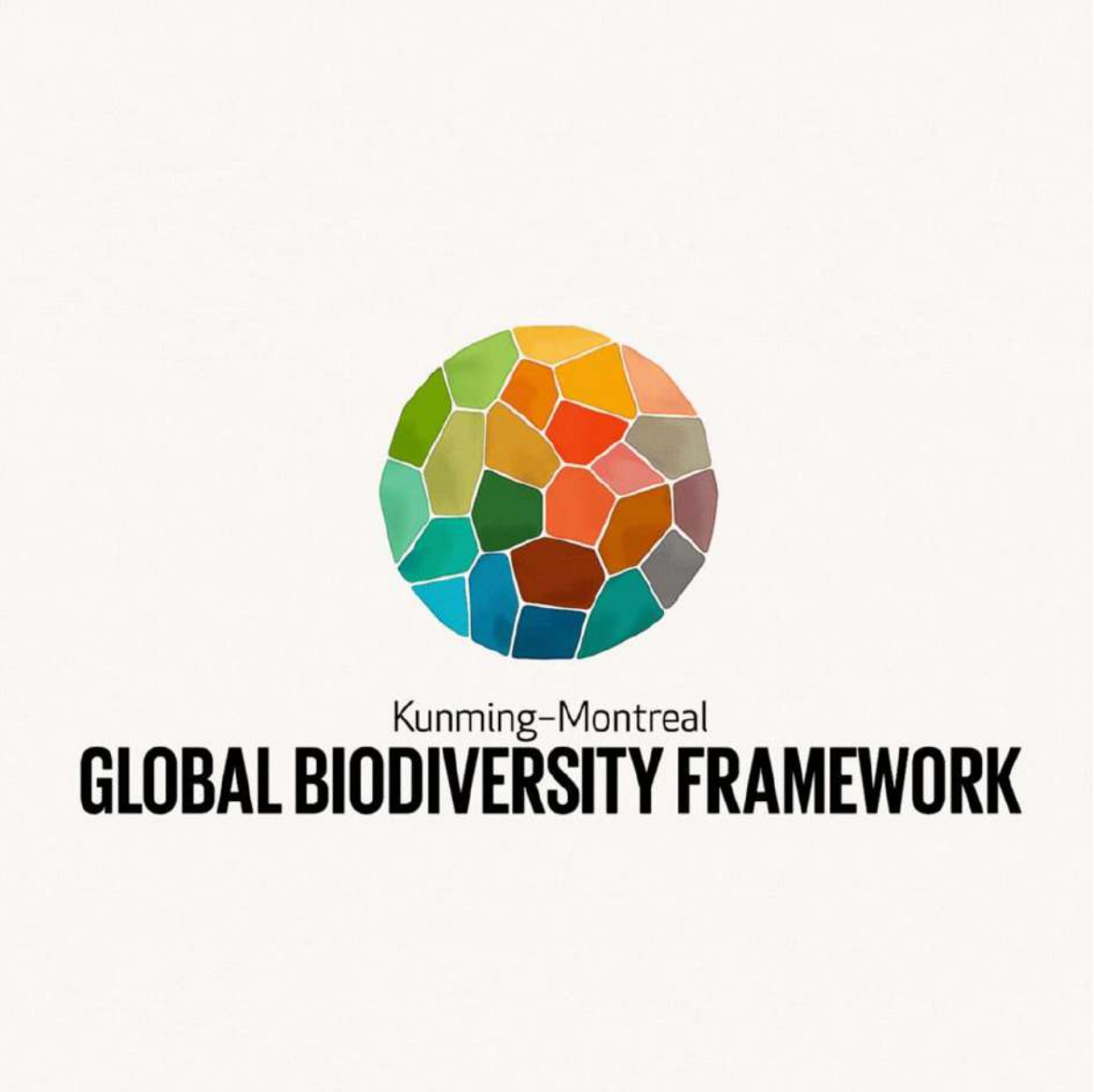

2. Կունմին–Մոնրեալի կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակ

Հիմնական հղումային փաստաթուղթ է պահպանության, վերականգնման, համայնքների մասնակցության և ավանդական գիտելիքների պաշտպանության նպատակների համար:

- Կենսաբազմազանության համաշխարհային շրջանակ

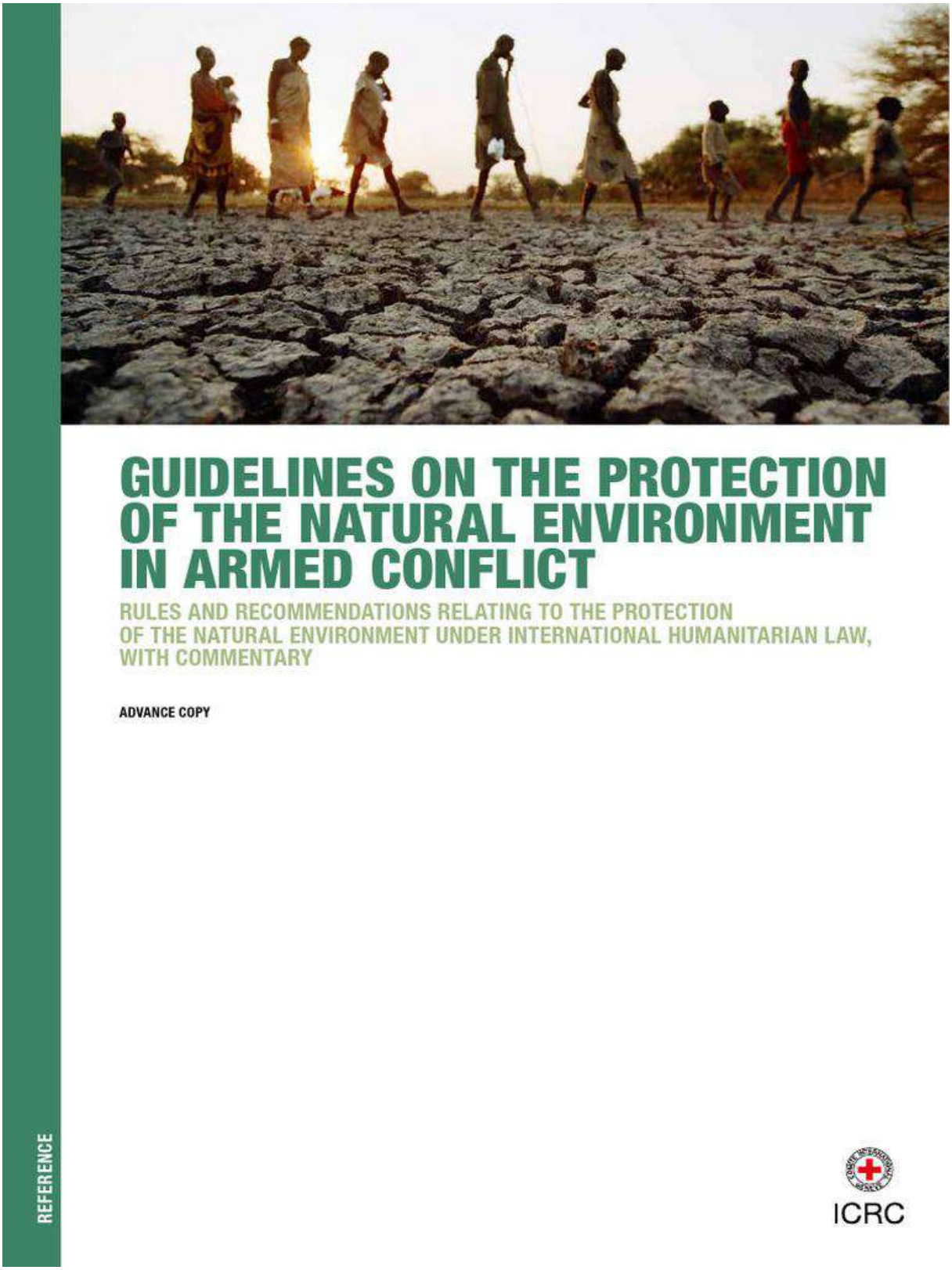

3. Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտե — Շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը զինված հակամարտությունների ժամանակ

Միջազգային մարդասիրական իրավունքի կանոնների, անհրաժեշտ նախազգուշական միջոցների և շրջակա միջավայրին հասցվող վնասների վերաբերյալ սահմանափակումների վերլուծություն:

- ԿԽՄԿ-ի ուղեցույցներ

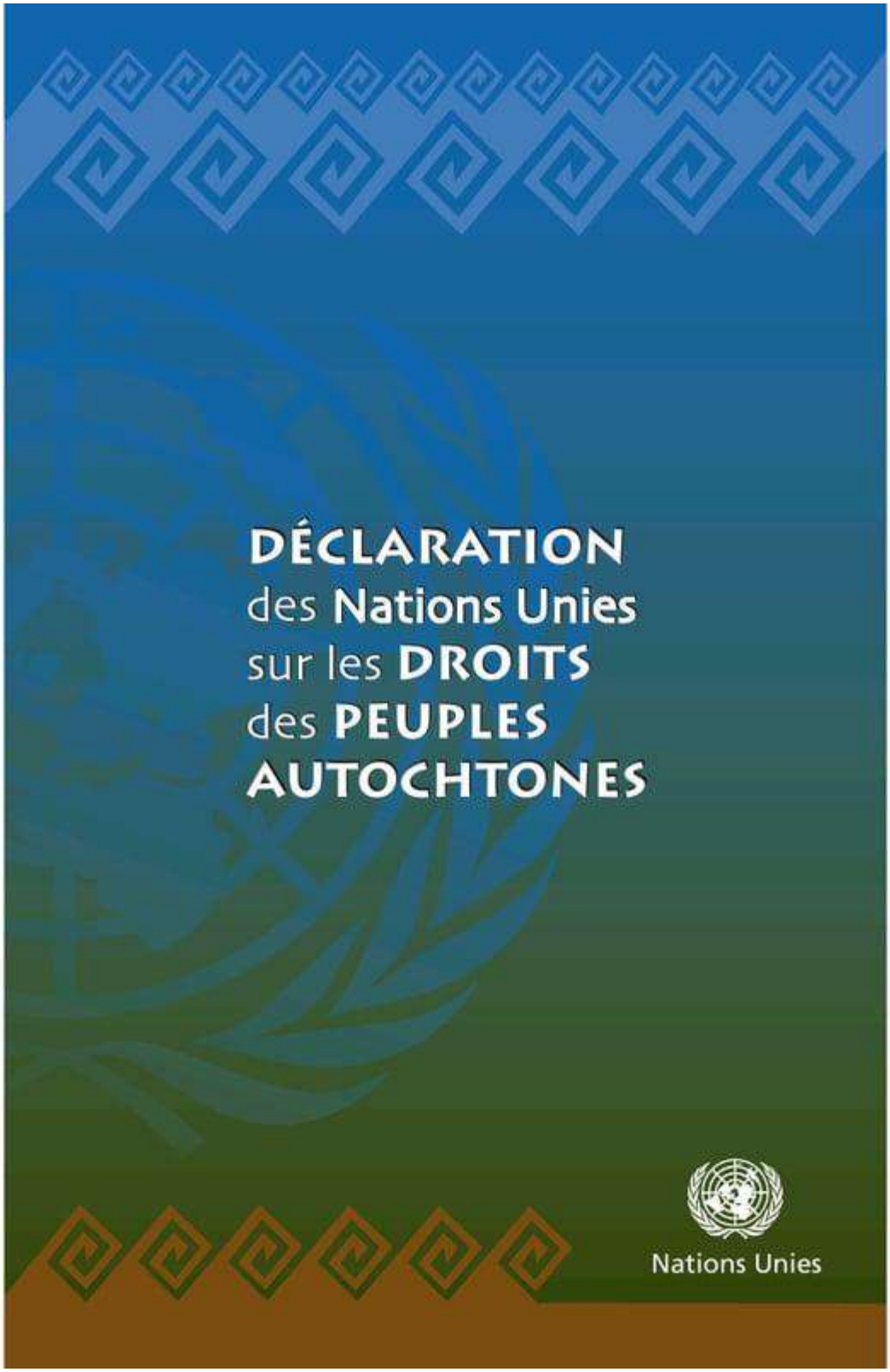

4. ՄԱԿ-ի՝ Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին հռչակագիր

Հղումային փաստաթուղթ է հողերի, բնական պաշարների, շրջակա միջավայրի, մասնակցության և ավանդական գիտելիքների հետ կապված իրավունքների վերաբերյալ:

- ՄԱԿ-ի՝ Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին հռչակագրի (UNDRIP) տեքստը և ներկայացումը

XVIII. Ընդհանուր եզրակացություն

Սույն ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է հասնել այն բանի ճանաչմանը, որ կենսաբազմազանության պաշտպանությունը, էկոհամակարգերի վերականգնումը և բնակչության իրավունքները սերտորեն փոխկապակցված են:

Արևմտյան Հայաստանում անհրաժեշտ է փաստագրել լեռնային էկոհամակարգերի, անտառների, ջրահոսքերի և արոտավայրերի փոփոխությունները՝ տարանջատելով պատմականորեն ձևավորված ճնշումները ժամանակակից վնասներից:

Արևելյան Հայաստանում առաջնահերթություն է անտառների, ջրային պաշարների, հանքարդյունաբերական գործունեության և գյուղատնտեսական տարածքների նկատմամբ վերահսկողության ամրապնդումը:

Արցախում հրատապ է ստուգել պատերազմի հետևանքով հասցված վնասները, հետևել հրդեհներին, գնահատել դրանց երկարաժամկետ հետևանքները և պահպանել տվյալները՝ չնայած տարածք մուտք գործելու դժվարություններին:

Հայ բնիկ բնակչության համար բնության դեգրադացիան կարող է նշանակել ավելին, քան բնական պաշարների կորուստը: Այն կարող է հանգեցնել բնակության վայրերին հասանելիության, ավանդական զբաղմունքների, էկոլոգիական գիտելիքների և մշակութային ժառանգության փոխանցման խզման: Այս հետևանքները պահանջում են մանրակրկիտ փաստագրում և յուրաքանչյուր իրավիճակին համապատասխան իրավական վերլուծություն:

Հետևաբար, COP17-ին ներկայացվելիք հիմնական առաջարկը պետք է լինի տուժած տարածքների էկոլոգիական և կենսամշակութային փաստագրման, մշտադիտարկման և վերականգնման անկախ ծրագրի ստեղծումը՝ գիտնականների, համայնքների, միջազգային իրավունքի մասնագետների և բնության պահպանության հաստատությունների մասնակցությամբ:

Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա ցրված արձանագրումները վերածել ստուգելի ապացույցների ամբողջության, սահմանել վերականգնման չափելի նպատակներ և շրջակա միջավայրին հասցված վնասների մարդկային հետևանքները ներկայացնել միջազգային հաստատությունների համար հասկանալի լեզվով:

Բնության պաշտպանությունը չպետք է տարանջատվի այն բնակչության պաշտպանությունից, որի կյանքն ու բարեկեցությունը կախված են բնությունից: Սակայն այս պահանջը գործնական արդյունքներ ապահովելու համար անհրաժեշտ է փաստել յուրաքանչյուր վնասը, կիրառելի իրավական նորմերի համաձայն ուսումնասիրել յուրաքանչյուր պատասխանատվություն և հատուցման յուրաքանչյուր առաջարկ հիմնավորել հավաստի տվյալներով:

14.10.2026 թ.

Արմենակ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Արևմտյան Հայաստանի Հանրապետության նախագահ